

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Filippa Hjortzberg de Champs

Gärningsman eller galning?

- En granskning av argument i förarbeten och doktrin kring ett återinförande av tillräknelighetskravet i svensk rätt.

LAGM01 Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Ulrika Andersson

Termin: VT 2016

Innehållsförteckning

Förkortningar	4
Sammanfattning	5
Abstract	6
1. Inledning	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Perspektiv och teori	8
1.4 Avgränsningar	10
1.5 Metod och material	10
1.6 Forskningsläge	12
1.7 Disposition	13
2. Den svenska straffregleringen för psykiskt sjuka brottslingar nu och då	14
2.1 Tillräknelighetskravet före brottsbalken	14
2.2 Brottsbalkens tillkomst	15
2.3 Dagens reglering i brottsbalken kring allvarligt psykiskt störda lagöverträdare	16
2.3.1 Begreppet allvarlig psykisk störning i 30 kap 6§ BrB	17
2.3.2 Särregleringens utformning i brottsbalken	17
2.3.3 Påföljdsregleringen i brottsbalken för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare	18
2.3.3.1 Presumtionen mot fängelse och bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård	18
2.3.3.2 Det absoluta fängelseförbudet i dagens reglering	19
2.4 En internationell utzoomning	20
3. Det senaste förslaget om återinförande av tillräknelighetskravet	21
3.1 Inledning	21
3.2 Förslag om återinförande av tillräknelighetskravet i SOU 2012:17	21
3.2.1 Det föreslagna tillräknelighetskravets innebörd	22
3.2.2 Tillräknelighetsbedömningen	23
3.2.3 Några förändringar av påföljdsregleringen	23
3.2.3.1 Föreslagna påföljder för de psykiskt störda lagöverträdarna som anses tillräkneliga	24
3.2.3.2 Föreslagna konsekvenser för de otillräkneliga	25
3.3 Förtydligande om uppsatsens avgränsning	25
4. Argument från förarbeten och doktrin kring ett återinförande av tillräknelighetskravet	26
4.1 Inledning	26
4.2 Konformitetsprincipen	27
4.2.1 Innebörden av konformitetsprincipen	27
4.2.2 Konformitetsprincipen som ett argument <i>för</i> ett tillräknelighetskrav	28
4.2.3 Konformitetsprincipens betydelse för straffrätten	29
4.3 Skuldprincipen	30
4.3.1 Innebörden av skuldprincipen samt dess betydelse för straffrätten	30
4.3.2 Skuldprincipen som ett argument <i>för</i> ett tillräknelighetskrav	31

4.4. Syftet med dagens straffreglering i svensk rätt	31
4.4.1 Det preventiva syftet	32
4.4.2 Syftet att behandla brottslingen	33
4.5 Likhhet inför lagen	34
4.5.1 Skillnaden mellan likabehandling och likvärdig behandling	35
4.5.2 Internationella bestämmelser om likabehandling	36
4.6 Begreppsproblematik och svårtolkade bestämmelser som kan hota förutsebarheten	36
4.6.1 Vikten av en förutsebar straffreglering	36
4.6.2 Risk för otydliga begrepp i samband med den föreslagna förändringen	37
4.6.3 Begreppsproblematik när olika discipliner är inblandade	37
4.7 Internationella olikheter som talar både <i>för</i> och <i>emot</i> ett tillräknelighetskrav	38
5. Sambandet mellan moral och juridik samt vikten av en moraliskt försvarbar straffreglering	39
5.1 Inledning	39
5.2 Innebörden av etik och moral	41
5.3 Moraliska värderingar kring ansvar	41
5.4 Moralens koppling till juridiken i allmänhet och straffrätten i synnerhet	42
5.5 Vikten av en moraliskt försvarbar straffreglering	43
5.6 Motsatta åsikter	43
5.7 Moralen i dagens lagstiftning	44
5.8 Praxis som visar på människors starka moraliska åsikter	44
6. Analys och ifrågasättande av de presenterade argumenten	46
6.1 Inledning	46
6.2 Konformitetsprincipen och skuldprincipens betydelse för straffrätten	47
6.2.1 Konformitetsprincipen – ett argument <i>för</i> en tillräknelighetsreglering	48
6.2.2 Skuldprincipen – ett argument <i>för</i> en tillräknelighetsreglering	49
6.2.3 Konstaterande kring principerna i förhållande till den föreslagna regleringen	49
6.3 Syftet med bestraffning – ett argument <i>för</i> eller <i>mot</i> ett tillräknelighetskrav?	50
6.3.1 Ifrågasättande av Psykiatrilagsutredningens argument kring det preventiva syftet	50
6.3.1.1 Risk för utnyttjande	51
6.3.1.2 Otillräknelighet endast i det enskilda fallet	52
6.3.2 Ifrågasättande av Psykiatrilagsutredningens argument kring behandlingstanken	52
6.3.2.1 Straffansvarets betydelse för behandlingsresultatet	54
6.3.2.2 Straffansvarets psykologiska betydelse samt dess vikt för offrens upprättelse	54
6.4 Risker med en särbehandlande tillräknelighetsreglering	55
6.4.1 Vikten av att ibland behandla människor olika	56
6.4.2 En särreglerings eventuella påverkan på andra medborgare i samhället	57
6.5 Ett eventuellt hot mot förutsebarheten	58
6.5.1 Rättsliga förändringar kan påverka förutsebarheten	58
6.5.2 Olika vetenskapliga discipliner involverade i den rättsliga förändringen	59
6.6 Ifrågasättande av argumentet kring en internationell harmonisering	60
6.7 Vikten av en moraliskt försvarbar strafflagstiftning	62
6.7.1 Nödvändigt med moraliska överväganden inför en straffrättslig förändring	63

6.7.2 Återinförandet av tillräknelighetskravet – en moraliskt försvarbar förändring?	64
6.7.3 ”Lindome-fallet” – ett tecken på människors starka moraliska åsikter	65
7. Intresseavvägningar och slutsatser	66
7.1 Inledning	66
7.2 Intressekonflikter kring vad som är en human straffreglering	67
7.3 Intressekonflikter kring möjligheten för medborgarna att följa lagen	68
7.4 Fördelar med ett tillräknelighetskrav står mot viktiga aspekter med att ta ansvar	69
7.5 Slutsatser	70
Käll- och litteraturförteckning	72

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Ds	Departementsserien
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
LPT	Lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LRV	Lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar

Sammanfattning

Ett krav på s.k. tillräknelighet, dvs. en slags ansvarsförmåga, för straffansvar är inte på något sätt främmande i svensk rätt. De straffrättsliga regleringarna i vårt land har dock utvecklats och förändrats under lång tid och straffrätten har därför sett olika ut under olika perioder. Ett tillräknelighetskrav för straffansvar fanns i svensk rätt innan brottsbalken trädde ikraft år 1965 och kravet därmed togs bort. Idag har vi inget krav på tillräknelighet för straffansvar och vår reglering är därmed mycket unik i världen. Ända sedan kravet togs bort har det dock flitigt diskuterats i såväl förarbeten som doktrin huruvida ett återinförande bör ske. Många argument, både för och mot ett återinförande, har presenterats genom åren utan att någon större förändring har skett.

Det senaste förslaget på förändring lades fram för ett par år sedan genom Psykiatrilagsutredningens betänkande SOU 2012:17, där det föreslås att ett tillräknelighetskrav bör återinföras. Det är dock tydligt, både i förslaget, i andra förarbeten samt i doktrin att frågan knappast är oproblematisk och att det finns starka skäl både för och mot en straffrättslig förändring.

Uppsatsen tar sikte på några av de främsta argumenten som återkommande har lagts fram kring ett återinförande av tillräknelighetskravet. Dessa ska analyseras och till viss del ifrågasättas. Utredningen tar utgångspunkt i några traditionella straffrättsliga principer, internationella jämförelser samt moraliska aspekter. Dessutom ska vikten av att ha en moraliskt försvarbar straffreglering belysas. I samband med detta studeras också huruvida en tillräknelighetsreglering vore förenlig med moraliska värderingar kring ansvar.

De olika argumenten pekar åt olika håll, vilket beror på olika intressekonflikter som omöjligen alla kan tillgodoses tillfullo vid en lagändring. En intresseavvägning dem emellan är därför mycket relevant för att se vilka argument som tycks väga tyngst. Vid en analys av de olika intressena märks snart att de flesta argumenten bottnar i en önskan dels om en reglering som förebygger brott, dels som behandlar de personer som har begått brott. Två intressen som båda har ansetts mycket eftersträvansvärda och som diskuterades kring redan vid brottsbalkens tillkomst.

Abstract

Criminal legislation in Sweden has evolved and changed over the years. Requirements on accountability for criminal liability has previously been part of Swedish Law. However, since the enactment of the Swedish criminal code, enforced in 1965, the regulations removed the insanity and diminished responsibility defence, thereby making Swedish Law quite unique. Ever since the removal of this accountability requirement from Swedish Law, its' reinstatement has been widely debated. Numerous strong arguments for and against a penal change have been presented in both the preliminary and doctrinal stages, without any significant changes.

The most recent proposal for change, presented a couple of years ago through an inquiry report SOU 2012:17 by "Psykiatrilagsutredningen", proposed that the accountability requirement should be reinstated. It is clear though, in both the proposal as well as in other preliminary work involved, that problems exist with reinstating the Act.

This essay focuses on some of the main arguments that repeatedly have been presented regarding the reinstatement of the accountability requirement. These will be analyzed and to some extent questioned. The report is based on a few traditional principles of criminal law, international comparisons and moral aspects. In addition, the importance of having a morally justifiable punishment regulation is acknowledged. In connection with this it is evaluated whether the accountability regulations should coincide with the moral values regarding responsibility.

There are various arguments, both for and against a penal change, due to various conflicts of interest that can not possibly all be met fully by a legislative amendment. An analysis of the different interests is therefore very relevant to see what arguments seem to be the strongest. The analysis soon indicates that the various arguments and different interests all derive from a desire both for a regulation to prevent crimes, but also the possibility of providing the offender with treatment under the National Mental Health Act. Two interests which have been considered highly desirable and discussed already when the Criminal code was enforced in the 60's.

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Ett krav på s.k. tillräknelighet, dvs. en slags ansvarsförmåga, för straffansvar är inte på något sätt främmande i svensk rätt. De straffrättsliga regleringarna i vårt land har dock utvecklats och förändrats under lång tid och straffrätten har därför sett olika ut under olika perioder.¹ Sinnessjuka personer, som de psykiskt störda tidigare kallades, har trots denna utveckling och dessa förändringar särbehandlats straffrättsligt sedan länge.² Krav på tillräknelighet för straffansvar har tidigare funnits i svensk rätt, senast i 1864-års strafflag³, som utgjorde gällande rätt tills brottsbalken (1962:700) istället trädde ikraft år 1965.⁴ I och med detta togs tillräknelighetskravet bort och alla⁵ människor kunde därmed begå brott.⁶ En slags särreglering för de psykiskt störda lagöverträdarna fanns dock till viss del kvar, i form av ett fängelseförbud.⁷ En del förändringar har emellertid gjorts i brottsbalken (BrB) sedan dess och regleringen ser därför något annorlunda ut idag.⁸ I 30 kap 6§ BrB stadgas nu istället en presumtion mot fängelse, om ett brott har begåtts under påverkan av en s.k. allvarlig psykisk störning. Något krav på tillräknelighet för straffansvar finns dock fortfarande inte i svensk rätt.⁹ Vår straffreglering är därmed näst intill unik i världen, eftersom tillräknelighet är en brottsförutsättning i näst intill alla andra, med Sverige jämförbara, rättssystem.¹⁰

Ända sedan brottsbalkens ikraftträdande, när tillräknelighetskravet avskaffades, har diskussioner förts kring huruvida kravet åter bör införas.¹¹ Åsikterna har varit många och olika argument, såväl för som mot ett återinförande, har presenterats genom åren. Ännu har ingen lagändring skett som lett till ett krav på tillräknelighet i svensk rätt, vilket troligen tyder på att problematiken är komplex och att det tar lång tid att finna en bra lösning. Ett flertal olika betänkanden har dock presenterats och i det senaste, Psykiatrilagsutredningens betänkande SOU 2012:17, föreslås att ett återinförande av tillräknelighetskravet bör ske. Förslaget innebär att det ska finnas ett krav i svensk rätt på att gärningsmannen är s.k.

¹ Qvarsell, Roger. *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*. Stockholm 1993, s. 102-105; SOU 2002:3, s. 163-165.

² SOU 2002:3, s. 163; Qvarsell, s. 104.

³ Qvarsell, s. 102-104; SOU 2002:3, s.165-166.

⁴ Qvarsell, s. 330-331.

⁵ OBS, med undantag för unga personer under 15 år enligt 1 kap 6§ BrB.

⁶ Jareborg, Nils. *Straffrättens ansvarslära*. Uppsala 1994, s. 258.

⁷ SOU 1996:185, s. 517; Jareborg 1994, s. 259.

⁸ Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red). *Tillräknelighet*. Lund 2009, s. 10.

⁹ Jareborg 1994, s. 258.

¹⁰ SOU 2012:17, s. 523 och 530.

¹¹ Qvarsell, s. 342-343.

tillräknelig för att kunna bli straffrättsligt ansvarig för sitt handlande.¹² Denna uppsats ska nu granska detta förslag samt några av de olika argument som har presenterats i förarbeten och doktrin kring ett återinförande. Dessutom ska vissa moraliska aspekter belysas och argumenteras kring och ett par internationella jämförelser ska göras.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att kritiskt granska några av de argument som har lyfts fram i förarbeten och doktrin kring ett återinförande av tillräknelighetskravet. De för- och nackdelar som har varit mest framträdande ska därför presenteras, analyseras, vägas mot varandra och till viss del ifrågasättas, utifrån några traditionella straffrättsliga principer, internationella jämförelser samt moraliska aspekter. För att uppfylla detta syfte ska följande frågeställningar besvaras;

- *Hur argumenteras det i doktrin och förarbeten kring ett återinförande av tillräknelighetskravet?*
- *Hur kan dessa argument analyseras utifrån konformitetsprincipen, skuldprincipen, syftet med bestraffning, likhet inför lagen, förutsebarhet, internationella jämförelser samt moraliska värderingar kring ansvar?*
- *Skulle en straffrättslig reglering med krav på tillräknelighet för straffansvar vara förenlig med moraliska värderingar kring ansvar?*

1.3 Perspektiv och teori

Utredningen som görs i denna uppsats, kring de för- och nackdelar som har lyfts fram i förarbeten och doktrin angående en eventuell tillräknelighetsreglering, tar utgångspunkt i några av de traditionella straffrättsliga principerna. Argumenten kring de i SOU 2012:17 föreslagna förändringarna, som innebär ett återinförande av tillräknelighetskravet, analyseras därför med utgångspunkt i konformitetsprincipen, skuldprincipen, syftet med bestraffning, likhet inför lagen samt förutsebarhet. Argument kring dessa grundsatser har varit återkommande och mycket framträdande i debatten kring ett återinförande, varför det är relevant att denna uppsats tar sikte på argumentationerna kring just dessa. Eftersom

¹² SOU 2012:17, s. 307.

principerna är mycket fundamentala och eftersträvansvärda inom straffrätten är det dessutom viktigt att förändringar i lagstiftningen i största möjliga mån är förenliga med dem.

Utöver detta tas även utgångspunkt i ett par internationella jämförelser. Dessa är både intressanta och relevanta då Sveriges reglering idag är näst intill unik i världen och möjligheten till internationell harmonisering många gånger kan vara viktig i den allt mer globaliserade värld vi lever i idag. Internationella argument har, liksom argumenten kring de straffrättsliga principerna, också varit mycket framträdande i diskussionerna i förarbetena och doktrinen.

Förutom att granska den argumentation som förts utifrån de för straffrätten så fundamentala principerna samt de internationella jämförelserna, har denna uppsats även ett annat perspektiv. Vikten av att även se över moraliska värderingar inför stora straffrättsliga reformer, som den föreslagna i SOU 2012:17, vill här poängteras. En avsaknad av sådant resonemang, i de argumentationer som görs i förarbeten och doktrin, är nämligen tydlig, men det finns många och starka belägg för att sådana aspekter bör beaktas i detta sammanhang.

Juridik präglas på många sätt av moral och det är oundvikligt att inom juridiken regelbundet behöva förhålla sig till moraliska frågor. Moralens inverkan på juridiken är dessutom starkast inom straffrätten, bl.a. eftersom all kriminalisering bygger på moraliska bedömningar.¹³ Straffrätten ska bidra till att styra människors handlingar och val.¹⁴ För att medborgarna i vårt samhälle ska respektera det rättssystem som finns krävs det mer än att regleringarna är förenliga med de grundläggande straffrättsliga principerna. Även medborgarnas åsikter kring rätt och fel, rent moraliskt, påverkar rättsreglerna. En rättsordning som inte speglar dessa åsikter vore därför knappast effektiv eller stabil.¹⁵ Moraliska värderingar är av den anledningen högst relevanta att beakta inför en lagändring som den föreslagna i SOU 2012:17. Varför moraliska värderingar kring just *ansvar* är väsentliga att ta upp i samband med utredningen i denna uppsats beror på att straffansvar torde förutsätta just moraliskt ansvar.¹⁶

¹³ Jareborg, Nils: *Allmän kriminalrätt*. Uppsala 2002, s. 93-94.

¹⁴ Heckscher, Sten. "Tillräknelighet på nytt?". I: *Flores juris et legum: festskrift till Nils Jareborg* (red. Asp m.fl.). Uppsala 2002, s. 316.

¹⁵ Peczenik, Aleksander: *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm 1995, s. 125.

¹⁶ SOU 2012:17, s. 523.

Det finns olika typer av moral.¹⁷ Någon distinktion mellan dessa görs dock inte i uppsatsen. En sådan uppdelning görs inte i det material som används och är inte nödvändig för att besvara uppsatsens frågeställningar. Någon skillnad görs inte heller mellan moral och etik eftersom inte heller det är nödvändigt för att uppfylla uppsatsens syfte eller besvara dess frågeställningar. Etik och moral används dessutom ofta synonymt, så även i materialet till denna uppsats.¹⁸ Däremot kommer de moraliska aspekterna att kopplas till skuld- och konformitetsprincipen för att göra sambandet till juridiken tydligt och därmed klart visa vikten av att studera moraliska aspekter vid en analys kring ansvar.

1.4 Avgränsningar

Förutom den avgränsning som görs genom uppsatsens perspektiv, har även ett par avgränsningar gjorts inom de för uppsatsen uppställda ramarna. Dessa avgränsningar är rimliga för arbetet eftersom vissa områden inte är nödvändiga att utreda närmre och mer fördjupande för att uppfylla uppsatsens syfte och besvara dess frågeställningar.

Eftersom kravet på tillräknelighet handlar om *ansvarsfrågan* vid en otillåten handling, utreder denna uppsats endast just frågan om straffansvar och gör därför inte någon mer fördjupad analys kring påföljdsfrågan. Även de moraliska aspekterna som belyses och argumenteras kring fokuserar på just ansvar. Vidare utreder uppsatsen straffansvar endast för lagöverträdare som är s.k. *allvarligt psykiskt störda*, enligt den definition som kommer att framgå. Övriga sinnestillstånd som enligt förslaget i SOU 2012:17 kan falla in under begreppet otillräknelig behandlas därför inte närmre än vad som krävs för att läsaren ska förstå sammanhanget och det resonemang som förs.

1.5 Metod och material

I denna uppsats studeras gällande rätt på ett fördjupande sätt, varför en traditionell rättsdogmatisk metod är aktuell, med utgångspunkt i rättskällorna.¹⁹ Lagstiftning, förarbeten, praxis och doktrin studeras och analyseras för att uppfylla uppsatsens syfte och besvara dess frågeställningar.²⁰ Metoden är lämplig för uppsatsen eftersom gällande rätt studeras och en utredning görs kring huruvida gällande rätt bör ändras eller inte. En rättsdogmatisk metod

¹⁷ Jareborg 2002, s. 89.

¹⁸ Leijonhufvud, Madeleine. *Etiken i juridiken*, 5e upplagan. Stockholm 2015, s. 13.

¹⁹ Kleineman, Jan. "Rättsdogmatisk metod". I: *Juridisk metodlära*. (red. Korling, Fredrik & Zamboni, Mauro) Lund 2013, s. 21.

²⁰ Kleineman, s. 21 och 23.

passar väl för att besvara en frågeställning som består av en granskning av det rådande rättsläget och att eventuellt föreslå en förändring.²¹ Uppsatsen ska dock till viss del även beröra moraliska aspekter och rättspsykiatri. Dessutom ska viss komparativ studie göras för att analysera rätten. Av den anledningen kan det snarare sägas att en rättsvetenskaplig metod används, eftersom den innefattar både den rättsdogmatiska metoden, men även komparativ metod samt insikter från andra vetenskaper. Den rättsvetenskapliga metoden är alltså ett vidare begrepp som inbegriper hela utredningen i denna uppsats.²²

Förutom att med utgångspunkt i rättskällorna studera gällande rätt, består en stor del av uppsatsen av att analysera de föreslagna förändringarna, utifrån det i avsnitt 1.3 beskrivna perspektivet. Av den anledningen tar uppsatsen utgångspunkt i det senaste förslaget på förändring, som presenteras i Psykiatrilagsutredningens betänkande SOU 2012:17, där det föreslås att ett krav på tillräknelighet för straffansvar bör återinföras i svensk rätt.²³ Detta betänkande spelar därför en betydande roll som grundläggande material för uppsatsen och är en slags utgångspunkt för granskningen.

Uppsatsen ska studera, klargöra och analysera några av de främsta argumenten som i doktrin och förarbeten har lyfts fram kring ett återinförande av tillräknelighetskravet. Granskningen är till viss del kritisk och görs som sagt i förhållande till några av straffrättens mest fundamentala och traditionella principer, men även i förhållande till vissa internationella jämförelser samt moraliska värderingar kring ansvar. I och med detta ifrågasätts i kapitel 6 till viss del argumenten som presenteras i kapitel 4, eftersom vissa brister visar sig finnas när en kritisk analys görs. Visst ifrågasättande är troligen högst relevant då argumenten sannolikt är något vinklade efter vad exempelvis Psykiatrilagsutredningen vill föreslå eller vad författarna i doktrinen tycker.

I analysen i kapitel 6 och 7 vägs också argumenten mot varandra eftersom det finns flera motstående intressen som alla inte kan tillgodoses tillfullo vid en lagändring. På detta sätt kan det konstateras vilka argument som bör väga tyngst. Därigenom går det även att se om argumentationen tycks tendera till att tala för eller emot en tillräknelighetsreglering. Genom att analysera argumenten och väga dem mot varandra blir också vissa samband tydliga,

²¹ Kleineman, s. 21 och 24.

²² Sandgren, Claes. *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare. Ämne, material, metod och argumentation*, 2a upplagan. Stockholm 2007, s. 39.

²³ SOU 2012:17, s. 307.

argumenten emellan, vilket gör att slutsatser kan dras kring vilka intressen som generellt tycks eftersträvansvärda.

Uppsatsens moraliska perspektiv bidrar också till granskningen genom att i kapitel 5 presentera belägg för sambandet mellan moral och straffrätten samt vikten av att vår straffrättsliga reglering är moraliskt försvarbar. När detta sedan analyseras i kapitel 6 och 7, tillsammans med argumenten från förarbeten och doktrin, visas vikten av att moraliska värderingar kring ansvar också tas i beaktning inför en större straffrättslig reform, som det eventuella återinförandet av tillräknelighetskravet. I denna analys granskas även huruvida den föreslagna tillräknelighetsregleringen vore förenlig med de moraliska värderingarna kring ansvar.

En del av materialet som används är nytt och en del är äldre. Detta är ett val som har gjorts för att uppsatsen ska visa hur straffrätten och inställningen till tillräknelighetskravet har sett ut på senare tid, men även historiskt. Slutsatser utifrån både nyare och äldre material är relevant för att besvara frågeställningarna. De förarbeten som används är förarbeten till brottsbalken och de förändringar som har gjorts i den sedan dess ikraftträdande på 60-talet. Den doktrin som används till utredningen är främst straffrättslig doktrin som behandlar straffrätten i allmänhet och straffansvar, tillräknelighetskravet och brott under påverkan av psykisk störning i synnerhet. Eftersom ett perspektiv har valts där även moraliska värderingar analyseras är viss litteratur kring moralens koppling till juridiken också relevant. Det faktum att uppsatsen behandlar tillräknelighetskravet och därmed allvarligt psykiskt störda lagöverträdare gör att litteratur kring rättspsykiatri också är av väsentlig betydelse.

1.6 Forskningsläge

Analyser kring tillräknelighetskravet och diskussioner gällande dess återinförande i svensk rätt är som sagt knappast något nytt. Ett eventuellt återinförande har i princip diskuterats ända sedan brottsbalken trädde i kraft år 1965 och ett krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar togs bort.²⁴ Tre betänkanden har presenterats där frågan om ett återinförande har utretts; SOU 1996:185, SOU 2002:3 samt senast SOU 2012:17. Många intressanta analyser kring tillräknelighetskravet och dess återinförande i svensk rätt har gjorts även i doktrinen,

²⁴ Qvarsell, s. 330-331 och 342-343; Jareborg 1994, s. 258.

främst av Nils Jareborg, men även av Susanne Wennberg, Susanna Radovic och Sten Heckscher.

Susanna Radovic och Henrik Anckarsäter har tillsammans med ett antal andra författare studerat tillräknelighet utifrån bl.a. ett moraliskt perspektiv, i boken ”Tillräknelighet”.²⁵ Den utredningen gjordes dock innan förslaget i SOU 2012:17 presenterades och baseras därför inte på det betänkandet som är utgångspunkt för denna uppsats.²⁶

Det faktum att tillräknelighetskravet har diskuterats under mycket lång tid och även har behandlats i flera betänkanden, utan att leda till någon större förändring, tyder på att frågan är komplex och att åsikterna är många och spretar åt olika håll. Diskussionen kring ett eventuellt återinförande har inte bara varit aktuell inom juridiken. Även andra vetenskaper, såsom exempelvis rättspsykiatri har av naturliga skäl berörts.²⁷

1.7 Disposition

Uppsatsen inleds i kapitel 2 med en redogörelse för hur den straffrättsliga regleringen för psykiskt sjuka lagöverträdare har sett ut i Sverige historiskt och hur synen på tillräknelighetskravet har förändrats. Därefter beskrivs hur dagens reglering är utformad och på vilket sätt psykiskt sjuka lagöverträdare särbehandlas idag. I kapitel 3 beskrivs sedan förslaget på återinförande av ett tillräknelighetskrav som har presenterats av Psykiatrilagsutredningen i deras betänkande SOU 2012:17. De argument kring ett återinförande som har lagts fram i förarbeten och doktrin och som är relevanta för denna uppsats presenteras och förklaras sedan i kapitel 4. I kapitel 5 presenteras därefter ett antal belägg för sambandet mellan moral och straffrätt samt vikten av att vår straffreglering går att försvara moraliskt. Argumenten från förarbeten och doktrin analyseras sedan, tillsammans med de moraliska aspekterna, i kapitel 6. I kapitel 7 ställs vissa intressekonflikter mot varandra, som har kunnat identifieras genom analysen i kapitel 6. Slutligen presenteras slutsatser utifrån den studie och analys som gjorts i uppsatsen.

²⁵ Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik (red.). *Tillräknelighet*. Lund 2009.

²⁶ Radovic & Anckarsäter (red.), s. 9.

²⁷ Se exempelvis Qvarsell, s. 104, 332-333 & 343-344.

2. Den svenska straffregleringen för psykiskt sjuka brottslingar nu och då

Den svenska straffrätten har sett olika ut genom tiderna. Regleringarna har påverkats av olika straffrättsskolor under olika perioder och synen på hur medborgarna bör bestraffas har därmed varierat. Bestämmelserna kring psykiskt sjuka personer har följaktligen historiskt sett också sett olika ut.²⁸ För att så småningom få en fördjupad förståelse för innebörden av ett eventuellt tillräknelighetskrav i svensk rätt, ska i detta kapitel först redogöras för hur straffbestämmelserna för psykiskt sjuka personer tidigare har sett ut i det svenska rättssystemet samt hur de ser ut idag.

2.1 Tillräknelighetskravet före brottsbalken

Sinnessjuka personer, som de psykiskt störda tidigare kallades, har historiskt sett särbehandlats straffrättsligt sedan länge. Dock har regleringarna sett olika ut under olika perioder.²⁹ Redan under det antika Grekland och i det äldsta judiska samhället ansågs psykiskt sjuka människor sakna normalt mänskligt förnuft och behandlades därefter. Dessa människor ansågs, främst på grund av denna förnuftsbrist, inte kunna hållas ansvariga för sina handlingar. Även inom den romerska rätten särbehandlades människor med psykisk störning när de hade begått ett brott. Vid den tiden hade dock synen på sinnessjukdom utvecklats och det gjordes bl.a. skillnad på olika typer av sinnessjukdom. Den sjuke lagöverträdaren skulle enligt den romerska rätten inte straffas eftersom dennes handlingar inte ansågs vara ett resultat av en fri vilja.³⁰ Från och med medeltiden kom dessa personer att särbehandlas på olika sätt. Av de nordiska samtida lagtexterna framgick det att psykiskt sjuka personer som begått brott inte skulle straffas. På grund av avskräckningstanken straffades dock dessa lagöverträdare under 1400- och 1500-talet.³¹

I 1734-års lag fanns det en, om än mycket kortfattad, särreglering för de sinnessjuka personernas straffrättsliga ställning. Det är dock något oklart om denna reglering innebar ett krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar och därmed en frihet från straffansvar vid sinnessjukdom, eller om den snarare skulle ses som en förmildrande omständighet.³² Under 1700-talet växte den klassiska straffrättsskolan fram, med sina rötter i idéerna om vedergällning och upplysningens tankar om proportionalitet, legalitet och likhet inför lagen.

²⁸ Se exempelvis Qvarsell, s. 102-104, 331-334 och 342-343.

²⁹ SOU 2012:17, s. 504 och 521-522.

³⁰ SOU 1996:185, s. 514.

³¹ Grönwall, Lars & Holgersson, Leif. *Psykiatrin, tvånget och lagen*, 2a upplagan. Stockholm 2001, s. 13f.

³² SOU 2002:3, s. 165; SOU 2012:17, s. 504.

Det fanns idéer om att alla som hade möjlighet att följa lagen också skulle kunna hållas ansvariga, vilket lade grunden för 1864-års strafflag.³³ I och med denna lag reglerades för första gången tillräknelighet i svensk rätt.³⁴ Lika straff skulle utdömas för lika brott, men fri från straff skulle den vara som inte hade förstånd nog att kunna följa lagen. Dessa personer var så kallat ”otillräkneliga”.³⁵ Av strafflagen framgick att barn och sinnessjuka inte hade möjlighet att förstå och rätta sig efter lagen. Dessa kunde därmed inte hållas straffrättsligt ansvariga.³⁶

Mot slutet av 1800-talet och under tidigt 1900-tal började dock den klassiska straffrättskolan att ifrågasättas. Den positiva skolan växte då fram,³⁷ där idéer fanns om att brottslingar skulle behandlas.³⁸ Istället för att fokusera på den brottsliga gärningen, som i den klassiska straffrättskolan, ansågs det nu vara av större vikt att sätta brottslingens person i centrum.³⁹ I och med detta kom tankar om att personer som begick brott kunde botas och att det främsta syftet med bestraffning var att bevara samhället från dessa människors samhällsfarliga illvilja.⁴⁰ Även i Sverige fick idéerna genomslag och 1864-års strafflag och dess tillräknelighetsreglering började ifrågasättas.⁴¹ Sveriges förste professor i rättspsykiatri, Olof Kinnberg, menade att straffet skulle ha ett syfte och ett ändamål.⁴² Enligt Kinnberg var alla människor ansvariga inför samhället för sina handlingar, eftersom han menade att det inte fanns något psykologiskt undantagstillstånd, som t.ex. sinnessjukdom, som kunde upphäva detta sociala ansvar.⁴³

2.2 Brottsbalkens tillkomst

I sitt betänkande SOU 1956:55, ”Skyddslag”, föreslog strafflagsberedningen att tillräknelighetskravet för straffrättsligt ansvar skulle avskaffas. Att se på straffrätten utifrån ansvar och skuld hade nu blivit omodernt, eftersom den synen tillhörde den gamla klassiska straffrättskolan. Istället var den positiva skolans tankar kring människors sociala ansvar för

³³ Qvarsell, s. 102-104; Lidberg, Lars (red). *Svensk rättspsykiatri – en handbok*. Lund 2000, s. 23-24.

³⁴ SOU 2002:3, s. 165-166; Qvarsell, s. 103-104; Lidberg (red.), s. 23.

³⁵ Lidberg (red.), s. 23.

³⁶ Qvarsell, s. 103-104.

³⁷ Lidberg (red.), s. 25-27.

³⁸ Qvarsell, s. 330-331.

³⁹ SOU 1996:185, s. 515-516.

⁴⁰ Qvarsell, s. 331 och 342; Lidberg (red.), s. 27.

⁴¹ Svennerlind, Christer. ”Tillräknelighet i svensk rätt”. I: *Tillräknelighet*. (red. Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik). Lund 2009, s. 70.

⁴² Lidberg (red.), s. 27.

⁴³ Svennerlind, s. 71-72.

sina handlingar mer aktuella. Syftet med bestraffning skulle vara att förebygga brottslighet. Påföljderna skulle därför anpassas till den kriminella personens behov av vård eller samhällets behov av skydd mot den farliga lagöverträdaren.⁴⁴ Alla brott skulle resultera i en påföljd, men valet av påföljd skulle bero på lagöverträdarens egenskaper och förutsättningar. Strafflagsberedningen menade dock att brottslingarna endast skulle behandlas i preventivt syfte och därmed inte straffas, vilket var kontroversiellt och ledde till mycket kritik. De ville kalla den nya lagen för skyddslag, vilket inte heller var särskilt populärt. Resultatet blev en sorts kompromiss mellan de två kriminalpolitiska huvudprinciperna, straff respektive vård, och år 1965 trädde brottsbalken (1962:700) i kraft.⁴⁵ Individualpreventiva åtgärder, vård och behandling, fick en viktigare roll än allmänprevention och bestraffning, men resultatet var som sagt en kompromiss.⁴⁶

Kravet på tillräknelighet för straffansvar togs i samband med ikraftträdandet bort. Viss särbehandling av psykiskt sjuka lagöverträdare fanns dock kvar, genom en särskild reglering om fängelseförbud för sinnessjuka personer som begått brott. Att tillräknelighetskravet i och med brottsbalkens införande hade avskaffats var därmed inte helt sant. Ett visst krav på tillräknelighet fanns nämligen kvar genom ett krav på kausalsamband mellan sinnestillståndet och den brottsliga gärningen, i regeln om fängelseförbud.⁴⁷ Diskussioner kring den nya regleringen märktes dock snart efter ikraftträdandet. Den klassiska straffrättskolans allmänpreventiva synpunkter började återigen att betonas tillsammans med åsikter om att brottslingar måste straffas.⁴⁸

2.3 Dagens reglering i brottsbalken kring allvarligt psykiskt störda lagöverträdare

Brottsbalken utgör fortfarande gällande rätt, men en del förändringar har skett sedan lagen trädde ikraft för drygt 50 år sedan, även om det fortfarande finns en särreglering för psykiskt sjuka lagöverträdare. Bl.a. har en del terminologi bytts ut och de sinnessjuka kallas numera för lagöverträdare som lider av en s.k. allvarlig psykisk störning. Den straffrättsliga särbehandlingen av dessa lagöverträdare regleras i 30 kap 6§ BrB, men fängelseförbudet är numera istället en presumtion mot fängelse. Begreppet *allvarlig psykisk störning* är i denna

⁴⁴ SOU 2002:3, s. 240.

⁴⁵ Qvarsell, s. 330-331.

⁴⁶ Qvarsell, s. 342.

⁴⁷ Qvarsell, s. 330-331.

⁴⁸ Qvarsell, s. 343.

bestämmelse mycket centralt och utgör ett nyckelrequisit för när regeln blir tillämplig.⁴⁹ Det är därför av stor vikt att begreppets innebörd tydligt klargörs innan bestämmelsen beskrivs mer ingående.

2.3.1 Begreppet allvarlig psykisk störning i 30 kap 6§ BrB

Begreppet allvarlig psykisk störning kom till i början av 1990-talet i samband med en del förändringar i svensk straffrätt.⁵⁰ Två nya lagar, lagen om psykiatrisk tvångsvård⁵¹ (LPT) och lagen om rättspsykiatrisk vård⁵² (LRV), trädde i kraft år 1992.⁵³ Den senare kom att, tillsammans med relevanta delar av brottsbalken, utgöra grunden för den straffrättsliga behandlingen av psykiskt störda lagöverträdare i svensk rätt. År 1992 gjordes även ändringar i brottsbalken och det var i samband med dessa som begreppet allvarlig psykisk störning kom till. Detta enhetliga begrepp var nödvändigt för att veta vilka som skulle omfattas av den nya regleringen.⁵⁴ Begreppet skulle enligt propositionen till ändringarna i brottsbalken omfatta psykotiska tillstånd med störd realitetsvärdering, som innebar exempelvis hallucinationer, vanföreställningar och förvirring. Vidare skulle allvarlig psykisk störning även innefatta exempelvis demenstillstånd, svårartade personlighetsstörningar, allvarliga depressioner med självmordstankar, samt vissa alkoholpsykosor.⁵⁵ Generellt kan sägas att tanken var att detta nya begrepp skulle ha en något snävare innebörd än de begrepp som tidigare hade använts. Personkretsen som särregleringen var tillämplig på skulle därmed begränsas.⁵⁶ Idag utgör som sagt begreppet den huvudsakliga förutsättningen för att särregleringen i 30 kap 6§ BrB ska vara tillämplig.⁵⁷

2.3.2 Särregleringens utformning i brottsbalken

Som nämnts ovan togs tillräknelighetskravet för straffansvar bort i och med brottsbalkens ikraftträdande, vilket innebär att alla människor över 15 år numera kan begå brott.⁵⁸ Som också nämndes finns det emellertid till viss del fortfarande ett tillräknelighetskrav kvar i svensk straffrätt, trots den nya regleringen. Detta krav flyttades dock i och med brottsbalkens

⁴⁹ Radovic & Anckarsäter (red.), s. 10.

⁵⁰ Radovic & Anckarsäter (red.), s. 10.

⁵¹ Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård.

⁵² Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård.

⁵³ SOU 2012:17, s. 289.

⁵⁴ Radovic & Anckarsäter (red.), s. 10.

⁵⁵ Prop. 1990/91:58, s. 86; Jfr. Svennerlind, s. 98-99.

⁵⁶ Prop. 1990/91:58, s. 453; Jfr. Svennerlind, s. 99.

⁵⁷ Svennerlind, s. 100; Radovic & Anckarsäter (red.), s. 10.

⁵⁸ Jareborg 1994, s. 258.

ikraftträdande från ansvarsbedömningen till påföljdsvalet.⁵⁹ I dagens reglering finns det alltså inget krav på tillräknelighet för straffrättsligt *ansvar* och ett brott kan därmed anses begånget även om gärningsmannen varit allvarligt psykiskt störd. Särbehandlingen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare görs nu istället vid *påföljdsvalet*, efter att skuldfrågan avgjorts, genom bestämmelserna i 30 kap 6§ samt 31 kap 3§ BrB, vilka beskrivs nedan. Alla människor, över 15 år, kan därmed göra sig skyldiga till ett brott med nuvarande reglering.

2.3.3 Påföljdsregleringen i brottsbalken för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare

2.3.3.1 Presumtionen mot fängelse och bestämmelsen om rättspsykiatrisk vård

Särregleringen för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare finns alltså i 30 kap 6§ samt 31 kap 3§ BrB, när valet av påföljd ska göras. Bestämmelsen i 30 kap 6§ BrB utgör dock, som sagt, inte längre något absolut fängelsebud. Regeln stadgar istället, i första stycket, en presumtion mot fängelse som påföljd, när ett brott begås av en person under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Denna person ska därmed i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Till denna huvudregel finns dock i samma bestämmelse också ett undantag. Denna undantagsregel säger att personer som begår brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får dömas till fängelse om det finns *synnerliga skäl*. Vid bedömningen av om sådana synnerliga skäl ska anses föreligga, ska rätten beakta vissa omständigheter, vilka framgår av 30 kap 6§ 1st 1-4p BrB. Enligt dessa punkter ska det vid bedömningen beaktas om brottet har ett högt straffvärde, huruvida gärningsmannen har ett behov av psykiatrisk vård, om gärningsmannens psykiska tillstånd är självförvällat eller inte samt omständigheterna i övrigt.

I 31 kap 3§ BrB stadgas att en allvarligt psykiskt störd lagöverträdare kan lämnas över till rättspsykiatrisk vård, om ett sådant vårdbehov finns. Av paragrafens andra stycke framgår också att rätten får besluta om s.k. särskild utskrivningsprövning, enligt lagen om rättspsykiatrisk vård, om brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Det kan bli aktuellt om det finns risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag, till följd av den psykiska störningen. Av tredje stycket framgår även att rätten får döma till annan påföljd, i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård, om så är påkallat, med hänsyn till tidigare brottslighet eller andra särskilda skäl. Fängelse eller överlämnande till annan särskild vård kan dock inte bli aktuellt.

⁵⁹ Jareborg 1994, s. 258-259; SOU 2012:17, s. 526.

Den nyss nämnda undantagsregeln i 30 kap 6§ 1st BrB blir i praktiken främst aktuell när en person har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning, men vid domstillfället inte längre har något vårdbehov. För att rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap 3§ BrB ska bli aktuellt krävs det nämligen enligt första stycket att den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning vid domstillfället.⁶⁰ En situation kan i och med detta uppstå där gärningsmannen begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning, så att presumption för en annan påföljd än fängelse föreligger enligt 30 kap 6§ 1st BrB. Samtidigt kan gärningsmannen inte överlämnas till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap 3§ BrB, om vårdbehov saknas vid domstillfället. I en sådan situation kan det vara svårt att döma ut en tillräckligt ingripande påföljd om brottet varit grovt. Synnerliga skäl för fängelse kan då anses föreligga enligt undantagsregeln i 30 kap 6§ 1st BrB.⁶¹

En situation liknande den nu beskrivna uppstod år 2007 i det som kom att bli det mycket uppmärksammade s.k. ”Rödeby-målet” (RH 2008:90). Där hade gärningsmannen begått det aktuella brottet under påverkan av en allvarlig psykisk störning och omfattades därför av det dåvarande absoluta fängelseförbudet i 30 kap 6§ BrB⁶². Fängelse kunde således inte utdömas som påföljd. Gärningsmannen hade dock vid domstillfället inte längre något vårdbehov, vilket resulterade i att han inte heller kunde överlämnas till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap 3§ BrB. De påföljder som då var aktuella var villkorlig dom och skyddstillsyn. Domstolen fann dock att inte heller någon av dessa skulle utdömas som påföljd. Konsekvensen blev att gärningsmannen inte fick någon påföljds alls, då domstolen menade att han skulle gå fri från påföljd med stöd av dåvarande bestämmelsen i 30 kap 6§ BrB^{63, 64}.

2.3.3.2 Det absoluta fängelseförbudet i dagens reglering

Av andra stycket i 30 kap 6§ BrB framgår att det, till skillnad från den ovan nämnda presumptionen i första stycket, fortfarande finns ett absolut fängelseförbud, i vissa fall. Detta absoluta fängelseförbud är tillämpligt om gärningsmannen, till följd av den allvarliga psykiska störningen, inte har haft förmåga att inse gärningens innebörd eller kunnat anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Inte heller detta förbud är dock fritt från undantag. En undantagsregel i bestämmelsens andra mening stadgar att förbudet inte är tillämpligt om

⁶⁰ Jfr. Prop. 1990/91:58, s. 532-534; Jfr. 4§ 1p. LRV.

⁶¹ Prop. 2007/08:97, s. 17-21; Jfr. SOU 2012:17, s. 302-303 och 511; Jfr. RH 2008:90.

⁶² I dess lydelse före 1 juli 2008.

⁶³ I dess lydelse före 1 juli 2008.

⁶⁴ RH 2008:90.

gärningsmannen själv har vållat den bristande förmågan. Slutligen framgår av 30 kap 6§ sista stycket BrB att den tilltalade ska vara fri från påföljd om rätten finner detta lämpligt.

2.4 En internationell utzoomning

För att få en uppfattning om hur den svenska regleringen kring allvarligt psykiskt störda lagöverträdare förhåller sig till andra rättsordningar ska här nu kort redogöras för utformningen av några andra länders lagstiftning. Sverige är det enda landet i EU vars straffrättsliga reglering inte innehåller ett tillräknelighetskrav för straffansvar. Sverige är till och med ett av få länder i världen, sett till andra jämförbara, civiliserade rättsstater, som inte har en tillräknelighetsreglering. Det finns dessutom ett krav på tillräknelighet i FN-konventionen om inrättandet av en internationell brottmålsdomstol, till vilken Sverige har anslutit sig.⁶⁵

Ser man till de skandinaviska länderna och deras straffrättsliga regleringar är Sverige alltså unikt även där. I Norge krävs att lagöverträdaren är tillräknelighet för att han eller hon ska kunna straffas och det är sinnestillståndet vid gärningstillfället som är av betydelse för bedömningen. Otillräknelig är, enligt den norska regleringen, den som är under 15 år, psykotisk, i hög grad psykiskt utvecklingshämmad eller har en stark störning av sitt medvetandetillstånd. Dock stadgas i 20§ straffeloven⁶⁶ att straff inte undgås om störningen av medvetandetillståndet beror på ett självförvållat rus. En tydlig skillnad mellan svensk och norsk rätt är att det inte finns något krav på orsakssamband mellan den psykiska sjukdomen och den brottsliga gärningen i norsk rätt. Detta innebär att det räcker att det konstateras att lagöverträdaren var otillräknelig vid gärningstillfället för att han eller hon ska gå fri från straff.⁶⁷

Även Finlands reglering ställer krav på tillräknelighet för att straff ska bli aktuellt. Liksom i den norska lagstiftningen är det tillståndet vid gärningstillfället som är avgörande. Otillräknelig i finsk rätt är, enligt 3 kap 4§ strafflagen⁶⁸, den som till följd av en mentalsjukdom, en allvarlig mental störning, ett gravt förståndshandikapp eller en medvetanderubbning inte kan förstå gärningens faktiska natur eller rättsstridighet. Otillräknelig är även den vars förmåga att kontrollera sitt handlande av något sådant skäl är

⁶⁵ SOU 2012:17, s. 530

⁶⁶ Lov 2005-05-20 nr 28.

⁶⁷ SOU 2012:17, s. 331.

⁶⁸ 19.12.1889/39.

försämrad på ett avgörande sätt. Som huvudregel ska inte heller i finsk rätt självförvållat rus, eller annan tillfällig självförvållad medvetanderubbning, tas i beaktning vid tillräknelighetsbedömningen.⁶⁹

Till sist kan något sägas också om den danska straffrättsregleringen, som även den ställer krav på tillräknelighet för straffansvar. Otillräknelig är, enligt 16§ straffeloven, den som var s.k. ”sinnessjuk”, eller i ett likställt tillstånd, vid gärningstillfället. Fria från straff går även de som är s.k. ”mentalt retarderade” i hög grad. De lagöverträdare som är ”mentalt retarderade” i mindre grad, eller därmed jämställt tillstånd, ska som huvudregel inte straffas, enligt en presumptionsregel. Särskilda regler finns i dansk rätt för personer som vid gärningstillfället befann sig i ett tillstånd likställt med ”sinnessjukdom”, men som är av övergående natur och som framkallats av alkohol eller liknande.⁷⁰

3. Det senaste förslaget om återinförande av tillräknelighetskravet

3.1 Inledning

Diskussionerna kring ett återinförande av tillräknelighetskravet har pågått under lång tid.⁷¹ Tre betänkanden har presenterats där frågan har utretts; SOU 1996:185, SOU 2002:3 samt nu senast SOU 2012:17. Diskussioner har förts i de olika utredningarna och det har presenterats många intressanta resonemang. Utgångspunkt för denna uppsats är dock det senaste betänkandet, SOU 2012:17, eftersom det som föreslås där får anses mest aktuellt. Vad den utredningen presenterar ska därför redogöras för i detta kapitel och förslaget blir sedan utgångspunkt för den granskning som ska göras.

3.2 Förslag om återinförande av tillräknelighetskravet i SOU 2012:17

I Psykiatrilagsutredningens betänkande SOU 2012:17 finns det senaste förslaget på förändring kring den straffrättsliga regleringen för psykiskt störda lagöverträdare. Utredningen är till stora delar baserad på Psykansvarskommitténs förslag i det förra betänkandet SOU 2002:3.⁷² I SOU 2012:17 utreds, förutom förändringar kring regleringen för psykiskt störda lagöverträdare, även en hel del andra åtgärder kopplade till rättspsykiatri och den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen.⁷³ Med hänvisning till uppsatsens syfte och

⁶⁹ SOU 2012:17, s. 319.

⁷⁰ SOU 2012:17, s. 342-343.

⁷¹ Qvarsell, s. 342-343.

⁷² SOU 2012:17, s. 225.

⁷³ SOU 2012:17, s. 35 och 225-232.

frågeställning kommer dock endast de delar som handlar om förslaget på förändring kring straffansvar för psykiskt störda lagöverträdare att beröras här.

Som framgått i föregående kapitel finns det idag inget krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar i svensk rätt. En viss särbehandling görs ändå för s.k. allvarligt psykiskt störda lagöverträdare vid påföljdsvalet i 30 kap 6§ samt 31 kap 3§ BrB, efter att skuldfrågan har avgjorts. I SOU 2012:17 föreslås att denna reglering ska ändras och att ett tillräknelighetskrav för straffansvar åter bör införas i svensk rätt. Enligt förslaget ska det därmed finnas ett krav på tillräknelighet hos gärningsmannen för att ett brott ska kunna anses begånget.⁷⁴ Förslaget innebär med andra ord att särbehandlingen ska finnas redan vid ansvarsbedömningen. De personer som bedöms ha varit otillräkneliga vid gärningstillfället ska då inte bli straffansvariga för sin handling.⁷⁵

3.2.1 Det föreslagna tillräknelighetskravets innebörd

Tillräknelighetsbegreppet i SOU 2012:17 tar sikte på gärningsmannens kontroll över sina handlingar och förmåga att förstå situationen denne befinner sig i.⁷⁶ Det föreslagna tillräknelighetskravet, som alltså är ett slags krav på ansvarsförmåga, skulle kunna delas in i två delkrav för att en gärning inte ska utgöra ett brott. Dels ska personen ha handlat i ett visst sinnestillstånd, ett s.k. grundtillstånd, dels ska vissa effekter ha uppkommit till följd av detta grundtillstånd.⁷⁷ Otillräknelig ska därför den vara som på grund av en allvarlig psykisk störning, tillfällig sinnesförvirring, svår utvecklingsstörning eller allvarligt demenstillstånd, inte har kunnat förstå innebörden av sin gärning i den aktuella situationen.⁷⁸ Gärningsmannen ska med andra ord, på grund av något av sinnestillstånden, ha saknat förmåga att skilja mellan rätt och fel, eftersom dennes uppfattning om exempelvis omgivningen varit annorlunda. Eftersom tillräknelighetskravet tar sikte på gärningsmannens handlande i en särskild situation, kan otillräkneligheten vara endast tillfällig.⁷⁹

En handling ska enligt förslaget inte heller utgöra ett brott om lagöverträdaren hade förmåga att förstå innebörden av sin gärning, men inte kunde anpassa sitt handlande efter den förståelsen, på grund av något av de nyss nämnda grundtillstånden. För att en gärningsman

⁷⁴ SOU 2012:17, s. 538.

⁷⁵ SOU 2012:17, s. 538-539.

⁷⁶ SOU 2012:17, s. 542 och 566.

⁷⁷ SOU 2012:17, s. 542.

⁷⁸ SOU 2012:17, s. 538.

⁷⁹ SOU 2012:17, s. 542-543.

ska kunna anses som otillräknelig krävs dock dessutom att han eller hon inte själv har vållat den bristande förmågan, i samband med handlingen. Bristande förmåga på grund av rus är exempel på ett sådant självförvållande.⁸⁰

De lagöverträdare, vars gärningar enligt förslaget inte skulle utgöra brott, är med andra ord de som idag omfattas av det absoluta fängelseförbudet i 30 kap 6§ 2st BrB, som redogjorts för i föregående kapitel. Resterande lagöverträdare som idag omfattas av regleringen i 30 kap 6§ BrB skulle med den föreslagna tillräknelighetsregleringen kunna dömas för brott och därmed inte undgå straffrätligt ansvar.⁸¹

3.2.2 Tillräknelighetsbedömningen

Bedömningen av den tilltalades tillräknelighet bör enligt förslaget göras innan en eventuell uppsåtsbedömning görs och tillräknelighet blir därmed ett självständigt rekvisit för personligt ansvar.⁸² Bedömningen ska som huvudregel göras av domstolen och ska framför allt baseras på ett utlåtande över en rättspsykiatrisk undersökning.⁸³ Det kommer råda en slags presumtion för att gärningsmannen var tillräknelig vid gärningstillfället.⁸⁴ Åklagaren har bevisbördan och ska följaktligen styrka att den tilltalade varit tillräknelig vid gärningstillfället, eller varit otillräknelig men att detta var självförvållat. Lyckas åklagaren med detta kan ett brott anses begånget och den tilltalade kan bli straffrättsligt ansvarig för gärningen.⁸⁵ Det ska även sägas att tillräknelighetsbedömningen tar sikte på gärningens innebörd i en viss situation. Det görs därmed ingen bedömning av om en person generellt är att anse som tillräknelig eller inte, om det ens vore möjligt. Tillräkneligheten är istället kopplad till en viss gärning och otillräknelighet kan därmed som sagt vara endast tillfällig.⁸⁶

3.2.3 Några förändringar av påföljdsregleringen

Hur påföljdsregleringen diskuteras i betänkandet ska i uppsatsen inte beröras särskilt ingående, med hänvisning till avgränsningen till ansvarsfrågan. Vissa konkreta förändringar av nu gällande reglering föreslås dock, varför några korta ord om dessa ska sägas. Eftersom tillräknelighetskravet skulle innebära att vissa psykiskt störda lagöverträdare inte blir

⁸⁰ SOU 2012:17, s. 538.

⁸¹ SOU 2012:17, s. 539-540 och 543-544.

⁸² SOU 2012:17, s. 556 och 566.

⁸³ SOU 2012:17, s. 562.

⁸⁴ SOU 2012:17, s. 567.

⁸⁵ SOU 2012:17, s. 41, 567 och 569.

⁸⁶ SOU 2012:17, s. 542.

straffrättsligt ansvariga, på grund av otillräknelighet, får dessa självklart inte någon straffrättslig påföljd för sitt handlande. Psykiatrilagsutredningen menar dock i SOU 2012:17 att denna grupp av gärningsmän skulle bli liten. De övriga, som alltså är allvarligt psykiskt störda, men som döms för brott eftersom de anses tillräkneliga, skulle dömas till påföljd enligt de vanliga påföljdsbestämmelserna. Reglerna skulle dock se annorlunda ut än de som finns idag.⁸⁷

3.2.3.1 Föreslagna påföljder för de psykiskt störda lagöverträdarna som anses tillräkneliga

En person som lider av en allvarlig psykisk störning, men som var tillräknelig vid gärningstillfället, ska kunna fällas till ansvar, dömas för brottet och få en påföljd enligt de vanliga påföljdsreglerna.⁸⁸ Det ska dock läggas stor vikt vid vårdbehovet när straffet ska verkställas. Vårdbehovet ska kunna tillgodoses oavsett vilken påföljd som utdöms.⁸⁹ Som förmildrande omständighet, vid straffvärdesbedömningen, ska det beaktas om den tilltalade haft försämrad förmåga att förstå betydelsen av sin handling i den aktuella situationen, till följd av en psykisk störning. På samma sätt föreslås att det ska tas hänsyn till om gärningsmannen haft försämrad möjlighet att kontrollera sitt handlande eller anpassa det efter en förståelse för handlingens innebörd.⁹⁰

Som en konsekvens av tillräknelighetskravet föreslås också att bestämmelsen i 30 kap 6§ BrB, om bl.a. presumtion mot fängelse som påföljd för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare, ska upphävas.⁹¹ Eftersom ett tillräknelighetskrav innebär att särbehandlingen görs redan vid ansvarsbedömningen, finns det inget behov av någon av regleringarna i 30 kap 6§ BrB.⁹² Vidare bör, enligt förslaget, rättspsykiatrisk vård som självständig påföljd avskaffas och det föreslås därför att även bestämmelsen i 31 kap 3§ BrB ska upphävas. Istället ska som sagt psykiatrisk vård bli aktuellt vid verkställigheten, oavsett vilken påföljd som gärningsmannen blivit dömd till.⁹³ Är gärningsmannen föremål för sluten psykiatrisk tvångsvård, men har dömts till fängelse, får personen inte tas in i kriminalvårdsanstalt för verkställighet av straffet. Istället ska verkställighet av fängelsestraffet ske genom sluten

⁸⁷ SOU 2012:17, s. 541.

⁸⁸ SOU 2012:17, s. 541.

⁸⁹ SOU 2012:17, s. 574-575.

⁹⁰ SOU 2012:17, s. 573.

⁹¹ SOU 2012:17, s. 538.

⁹² SOU 2012:17, s. 555.

⁹³ SOU 2012:17, s. 573-575.

psykiatrisk tvångsvård, så länge förutsättningarna för detta är uppfyllda. Om gärningsmannen dock genomgår öppen psykiatrisk tvångsvård bör straffet kunna verkställas i kriminalvårdsanstalt.⁹⁴

3.2.3.2 Föreslagna konsekvenser för de otillräkneliga

Enligt förslaget ska det som huvudregel krävas att gärningsmannen genomgår en rättspsykiatrisk undersökning när det är aktuellt. Där ska otillräknelighet vid gärningstillfället konstateras för att en domstol ska kunna fastslå att ett brott inte har begåtts, på grund av brist på tillräknelighet. Av undersökningen ska det då framgå om förutsättningar för psykiatrisk tvångsvård föreligger för gärningsmannen. Finns sådana förutsättningar är det psykiatrisk tvångsvård som blir aktuellt för den otillräknelige. Om det istället framgår att förutsättningar för psykiatrisk tvångsvård *inte* föreligger, måste gärningsmannen ifråga frivilligt söka vård för att få ett eventuellt vårdbehov tillgodosett. Beslut om vård fattas då genom HSL.⁹⁵⁹⁶ Uppstår en situation där den otillräknelige gärningsmannen saknar vårdbehov men anses farlig samt att det finns en överhängande risk för att han eller hon begår nya brott av allvarligt slag, kan s.k. särskilda skyddsåtgärder bli aktuella, i syfte att hindra att gärningsmannen återfaller i brott. Sådana skyddsåtgärder föreslås även kunna bli aktuella på tillräkneliga lagöverträdare, efter avtjänat straff.⁹⁷ En liknande åtgärd finns i dagens reglering genom möjligheten till särskild utskrivningsprövning vid rättspsykiatrisk vård, som nämnts ovan.⁹⁸

3.3 Förtydligande om uppsatsens avgränsning

Som det nu har beskrivits berörs de personer som skulle anses otillräkneliga av den föreslagna särregleringen. Otillräknelig är den som agerar på det ovan beskrivna sättet på grund av något av de uppräknade s.k. grundtillstånden. Som det har framgått av uppsatsens avgränsningar i avsnitt 1.4 kommer dock utredningen i denna uppsats att fokusera endast på de personer som begår brott under påverkan av en *allvarlig psykiskt störning*. För att få en heltäckande förståelse för vilka människor som skulle kunna anses som otillräkneliga, har dock samtliga grundtillstånd, som enligt förslaget kan falla in under begreppet otillräknelig, ändå presenterats i detta kapitel. I det följande kommer dock den föreslagna regleringen endast

⁹⁴ SOU 2012:17, s. 583.

⁹⁵ Hälso- och sjukvårdslag (1982:763).

⁹⁶ SOU 2012:17, s. 581-582.

⁹⁷ SOU 2012:17, s. 609-610 och 612.

⁹⁸ SOU 2012:17, s. 599.

diskuteras utifrån grundtillståndet allvarlig psykisk störning, med anledning av uppsatsens avgränsning.

4. Argument från förarbeten och doktrin kring ett återinförande av tillräknelighetskravet

4.1 Inledning

Frågan om hur psykiskt störda personer som begår brott bör behandlas är en av de svåraste inom straffrätten. Det är långt ifrån lätt att bedöma vilken förmåga eller möjlighet som en psykiskt störd person har att rätta sig efter lagen. Bedömningen av om, eller när, det är rimligt att lägga ett straffrättsligt ansvar på en person som är psykiskt störd är inte heller enkel. Samtidigt är det mycket viktigt och önskvärt att minska risken för att en psykiskt störd person som har begått ett brott gör något liknande igen. Det är därför av stor vikt att noga se över regleringarna för dessa lagöverträdare.⁹⁹

Ett krav på tillräknelighet för straffansvar har som sagt funnits i svensk rätt tidigare och diskussioner om att återinföra kravet har pågått i princip sedan det togs bort.¹⁰⁰ Att diskussionerna kring tillräknelighetskravets varande eller icke varande har pågått under mycket lång tid och utan att någon större förändring har skett, tyder på att frågan inte är helt enkel. Det förslag som senast lades fram är som sagt det som redogjorts för i det föregående kapitlet, där Psykiatrilagsutredningen i sitt betänkande SOU 2012:17 föreslår att ett återinförande bör ske.¹⁰¹

Olika argument kring en tillräknelighetsreglering, som har förts fram i förarbeten och doktrin genom åren, ska i detta kapitel presenteras. Det finns en del aspekter som tyder på att ett tillräknelighetskrav borde återinföras, för att exempelvis ha en straffrättslig reglering som är förenlig med vissa grundläggande straffrättsliga principer. Det finns dock också aspekter som har lyfts fram för att visa att en tillräknelighetsreglering troligen inte alls är ett steg i rätt riktning för vårt rättssystem. Några av de tyngre och återkommande argumenten som har diskuterats och belysts i förarbeten och doktrin ska nu redogöras för, med utgångspunkt i uppsatsens perspektiv. Argumenten ska här endast presenteras för att sedan analyseras och till viss del ifrågasättas senare i uppsatsen.

⁹⁹ SOU 2012:17, s. 538-539.

¹⁰⁰ Jareborg 1994, s. 258; Qvarsell, s. 103-104 och 342-343.

¹⁰¹ SOU 2012:17, s. 538.

4.2 Konformitetsprincipen

Den för straffrätten mycket fundamentala s.k. konformitetsprincipen har i såväl doktrin som förarbeten förs fram som ett av de främsta argumenten *för* ett återinförande av tillräknelighetskravet.¹⁰² Innan detta argument berörs närmre ska först innebörden av principen redogöras för, så att läsaren sedan lättare kan förstå den argumentation som har förts fram.

4.2.1 Innebörden av konformitetsprincipen

Konformitetsprincipen är en av de mest fundamentala principerna inom modern svensk straffrätt och innebär att en person inte bör kunna bli ansvarig för ett brott om han eller hon inte *kunde* rätta sig efter lagen. Mer fördjupat innebär detta ett krav på *förmåga* eller *tillfälle* att rätta sig efter lagen, för att en person ska kunna bli straffrättsligt ansvarig för en handling. Principen tar med andra ord sikte på kopplingen mellan straffansvar och huruvida en person kunnat följa lagens regler.¹⁰³ Vidare är konformitetsprincipen en rättspolitisk princip. Den är därför främst aktuell på lagstiftningsnivå och har därmed inte någon rättssystematisk betydelse. Principen kan dock användas av domstolarna som ett tungt argument, när frågor om straffansvar ska avgöras och det saknas uttrycklig lagstiftning.¹⁰⁴

Att sakna *förmåga* att rätta sig efter lagen handlar om att inte kunna kontrollera sitt beteende.¹⁰⁵ Avsaknaden av kontroll gör att gärningsmannen inte kan hjälpa att dennes handling är oförenlig med lagen. Avsaknad av förmåga kan bero på olika saker, menar Nils Jareborg som är professor emeritus i straffrätt. En av orsakerna kan vara att den aktuella handlingen är ofrivillig till följd av exempelvis medvetlöshet. Det kan också bero på brister i personliga egenskaper, som exempelvis kunskap, skicklighet eller styrka. Avsaknaden av förmåga att rätta sig efter lagen kan även bero på en psykisk störning hos gärningsmannen, som påverkar dennes kontrollförmåga.¹⁰⁶

Att ha förmåga men däremot sakna *tillfälle* att rätta sig efter lagen handlar istället om avsaknad av kännedom om vad som skall göras.¹⁰⁷ Att sakna kunskap om sitt beteende eller

¹⁰² Se exempelvis SOU 2012:17, s. 523-524; Heckscher, s. 315-316.

¹⁰³ SOU 2012:17, s. 523; Jareborg 1994, s. 194; Jareborg 2002, s. 303.

¹⁰⁴ Jareborg 2002, s. 303.

¹⁰⁵ Asp, Petter; Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils. *Kriminalrättens grunder*. Uppsala 2011, s. 299; SOU 2012:17, s. 524.

¹⁰⁶ Jareborg 2002, s. 303 f.

¹⁰⁷ Jareborg 2002, s. 304.

att detta är olagligt kan vara anledningen till att en person inte har tillfälle att rätta sig efter lagen.¹⁰⁸ Vid underlåtenhet kan avsaknad av tillfälle bero även på andra saker, såsom exempelvis frånvaro av position eller utrustning. Dessa förenas dock i allmänhet med fall av avsaknad av förmåga.¹⁰⁹ En sak som här ska poängteras är att konformitetsprincipen alltså säger oss när det inte anses orättvist att klandra någon för en gärning. Principen säger dock inte när klander faktiskt bör utövas.¹¹⁰

4.2.2 Konformitetsprincipen som ett argument *för* ett tillräknelighetskrav

Frågor kring tillräknelighet och ansvarsförmåga är förknippade med just konformitetsprincipen, varför denna princip och dess innebörd är väsentlig för utredningen som görs i denna uppsats.¹¹¹ Psykiatrilagsutredningen har fört fram i sitt betänkande SOU 2012:17 att konformitetsprincipen innebär ett grundläggande argument *för* ett återförenande av tillräknelighetskravet.¹¹² Av betänkandet framgår att en person som begår ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning och som är att anse som otillräknelig har svårt att skilja på vad som är rätt och fel.¹¹³ I och med detta har lagöverträdaren troligen svårt att anpassa sig efter lagen och bör därmed, enligt principen, inte kunna hållas straffrättsligt ansvarig. För att principen ska följas tycks det därför nödvändigt med ett tillräknelighetskrav för straffansvar. Enligt Jareborg måste det dessutom kunna motiveras mycket väl för att konformitetsprincipen ska kunna bortses ifrån.¹¹⁴

Även i doktrin har konformitetsprincipen, som en av grundbultarna i den moderna straffrätten, presenterats som ett argument för ett tillräknelighetskrav. Syftet med en strafflagstiftning är att få medborgarna att avstå från att begå vissa icke önskvärda handlingar, som har ansetts klandervärda och därmed kriminaliserats. Det krävs då att medborgarna, som kriminaliseringen riktar sig till och ska påverka, har förmåga eller tillfälle att följa regleringarna, för att syftet ska kunna fylla någon funktion.¹¹⁵ Straffrätten ska med andra ord styra människors handlingar och val, vilket förutsätter att de har förmåga att välja. Om människor som saknar denna förmåga behandlas som om de hade den, fyller grundtanken

¹⁰⁸ Jareborg 1994, s. 195.

¹⁰⁹ Jareborg 2002, s. 304.

¹¹⁰ Jareborg 2002, s. 59.

¹¹¹ SOU 1996:185, s. 50-51.

¹¹² SOU 2012:17, s. 522-525.

¹¹³ SOU 2012:17, s. 542.

¹¹⁴ Jareborg, Nils. *Handling och uppsåt: en undersökning rörande doluslärans underlag*. Stockholm 1969, s. 375.

¹¹⁵ SOU 2012:17, s. 523.

ingen funktion. Sten Heckscher, som är en svensk jurist och f.d. domare, menar att detta är ett av de viktigaste skälen till ett återinförande av tillräknelighetskravet.¹¹⁶ Även Jareborg är inne på samma spår. En kriminalisering ska påverka medborgarna och innebär ett hot om straff om någon begår en viss förkastlig handling. Han menar därför att en person, som inte har kunnat uppfatta detta hot, eller som inte har kunnat förstå annat än att han eller hon har handlat i enlighet med lagen, inte har kunnat styra sitt handlande för att undvika det straff som kriminaliseringen hotar om. Endast den som har kunnat undvika det förkastliga beteendet och som därmed kan rå för ett eventuellt lagbrott, förtjänar att straffas.¹¹⁷

4.2.3 Konformitetsprincipens betydelse för straffrätten

Det finns teorier om att bestraffning av alla otillåtna gärningar, dvs. bestraffning som inte skulle ta hänsyn till konformitetsprincipen, möjligen skulle förstärka kriminaliseringens avskräckningseffekt.¹¹⁸ Jareborg menar dock att ett rättssystem där människor kan straffas utan att de haft möjlighet att rätta sig efter lagen är att offra dessa människor för samhällets syften, något som vore inhumant, obarmhärtigt och omoraliskt.¹¹⁹ Medborgarna skulle uppfatta straffsystemet som ett uttryck för godtycklig maktutövning och med det följer risken för att den önskvärda allmänpreventiva effekten undermineras.¹²⁰ Ansvar som inte tar sikte på huruvida människor har möjlighet att rätta sig efter lagen är alltså omoraliskt och inte eftersträvansvärt enligt Jareborg. Han menar att sådan kriminalisering är oförenlig med konformitetsprincipen och därmed orättvis. Med andra ord finner konformitetsprincipen som helhet sin motivering i medborgarnas krav på rättssäkerhet, dvs. exempelvis förutsebarhet.¹²¹

I linje med dessa åsikter menade Jareborg, vid brottsbalkens ikraftträdande och tillräknelighetskravets borttagande, att den nya regleringen stred mot konformitetsprincipen och tog avstånd från det faktum att människor kan vara moraliskt ansvariga för sitt handlande.¹²² Jareborg menar dessutom att konformitetsprincipen är så grundläggande att den inte kan åsidosättas utan en mycket välgrundad motivering.¹²³ Att straffa människor i strid med konformitetsprincipen är omoraliskt.¹²⁴ Det finns även andra åsikter i doktrinen som

¹¹⁶ Heckscher, s. 315-316.

¹¹⁷ Jareborg 2002, s. 60.

¹¹⁸ Asp, Ulväng & Jareborg 2011, s. 65.

¹¹⁹ Jareborg 2002, s. 59.

¹²⁰ Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne. *Straffansvar*, 8e upplagan. Stockholm 2009, s. 18.

¹²¹ Jareborg 2002, s. 59-60.

¹²² Jareborg 1994, s. 258-259.

¹²³ Jareborg 1969, s. 375.

¹²⁴ Jareborg 1969, s. 372.

vittnar om principens viktiga och grundläggande betydelse för straffrätten. Exempelvis menar även Gary V. Dubin att konformitetsprincipen är nödvändig för straffrätten.¹²⁵

Det ska dock sägas att alla, historiskt sett, inte har varit av samma åsikt i doktrinen, kring konformitetsprincipen och dess betydelse för straffrätten. Den engelske rättsteoretikern Herbert L.A. Hart (1907-1993) har visserligen även han sagt att principen *bör* präglade straffrätten, men har också hävdade att den till vissa delar *kan* åsidosättas.¹²⁶ Det har dessutom i doktrin konstaterats, oavsett åsikter om dess vikt för straffrätten, att den rättspolitiska och etiska principen inte alltid tas hänsyn till i gällande rätt. Detta faktum är dessutom tydligast gällande just den rättsliga betydelsen av psykiska störningar.¹²⁷

4.3 Skuldprincipen

Liksom konformitetsprincipen har även den s.k. skuldprincipen presenterats i både doktrin och förarbeten som ett grundläggande argument *för* ett återinförande av tillräknelighetskravet.¹²⁸ Liksom i föregående avsnitt ska det inledningsvis redogöras för vad principen innebär, för att öka förståelsen för de argument som därefter ska presenteras.

4.3.1 Innebörden av skuldprincipen samt dess betydelse för straffrätten

Även skuldprincipen är en av straffrättens mest fundamentala grundsatser. Den kan ses som en vidareutveckling av konformitetsprincipen eftersom den sammanfattar vissa av de många krav på kriminalisering som konformitetsprincipen ställer upp.¹²⁹ Skuldprincipen innebär att straffrättsligt ansvar förutsätter skuld. Endast den som har ansvar för en handling kan fällas för den. Detta innebär att en person endast bör kunna bli ansvarig för en handling som denne rimligtvis kan klandras för. Ett krav för straffansvar enligt skuldprincipen är med andra ord att personen som utfört en handling kunde rå för den vid gärningstillfället. Straffet för en handling bör, enligt principen, inte heller vara strängare än vad som motsvarar måttet av skuld.¹³⁰

Skuldprincipen är, liksom konformitetsprincipen, mycket central i den moderna straffrätten, både i Sverige och i andra moderna rättsstater över hela världen. Den har haft en fundamental

¹²⁵ Jareborg 1969, s. 375.

¹²⁶ Jareborg 1969, s. 375; Peczenik, s. 122.

¹²⁷ Jareborg 1994, s. 193.

¹²⁸ Se exempelvis Heckscher, s. 315-316; SOU 2012:17, s. 522-525.

¹²⁹ Jareborg 2002, s. 59; SOU 2012:17, s. 522.

¹³⁰ Asp, Ulväng & Jareborg 2011, s. 65.

betydelse för dessa rättssystem sedan franska revolutionen år 1789. Detta visar sig bl.a. genom att tillräknelighet är en förutsättning för straffansvar i regleringarna i de övriga rättssystemen. Tillräknelighetskravet ses i dessa, med Sverige jämförbara rättssystem, i både Europa och resten av världen, som ett rättsstatligt grundkrav.¹³¹

4.3.2 Skuldprincipen som ett argument för ett tillräknelighetskrav

Skuldprincipen har i såväl förarbeten som doktrin, likt konformitetsprincipen, lagts fram som ett av de viktigaste argumenten för ett återinförande av tillräknelighetskravet i svensk rätt.¹³² Heckscher menar att skuldprincipen är ett mycket grundläggande skäl för en tillräknelighetsreglering eftersom straffansvar förutsätter skuld. Skuld och således även straff förutsätter i sin tur att lagöverträdaren har förmåga att ta ansvar.¹³³ Enligt skuldprincipen är det därmed uteslutet att kriminalisera handlingar som inte innefattar skuld.¹³⁴ Även Psykiatrilagsutredningen har i sitt betänkande SOU 2012:17 argumenterat för att skuldprincipen talar för ett återinförande av tillräknelighetskravet i svensk rätt.¹³⁵ Det poängteras vidare i betänkandet att de otillräkneliga lagöverträdarnas kontroll över sina handlingar kan ifrågasättas.¹³⁶ Avsaknaden av kontroll och den psykiskt sjuke gärningsmannens mycket överkliga uppfattning av gärningssituationen gör att det inte finns anledning till klander. Det finns då ingen skuld att utkräva ansvar för. I och med detta innebär skuldprincipen att ansvarsfrihet ska föreligga i sådana situationer.¹³⁷ Det tycks alltså oförenligt med skuldprincipen att dessa lagöverträdare ska kunna klandras för sina gärningar och bli straffrättsligt ansvariga för dem. Med andra ord talar skuldprincipen för att ett återinförande av tillräknelighetskravet i svensk rätt bör ske.¹³⁸

4.4 Syftet med dagens straffreglering i svensk rätt

Förutom de två nu nämnda mycket grundläggande principerna i svensk straffrätt finns det även andra faktorer som i förarbeten och doktrin har belysts som argument kring ett återinförande av tillräknelighetskravet. En av dessa aspekter är kopplade till själva syftet med att kriminalisera, dvs. belägga vissa gärningar med straff.¹³⁹ Det tycks dock något oklart om

¹³¹ SOU 2012:17, s. 523.

¹³² Se exempelvis Heckscher, s. 315-316; SOU 2012:17, s. 522-525.

¹³³ Heckscher, s. 315-316.

¹³⁴ Heidenborg, Mari: "Vad bör straffas?". I: *Svensk Juristtidning* 2013, s. 306. (SvJT 2013 s. 301).

¹³⁵ SOU 2012:17, s. 522-525.

¹³⁶ SOU 2012:17, s. 566.

¹³⁷ SOU 2012:17, s. 524.

¹³⁸ SOU 2012:17, s. 524-525.

¹³⁹ SOU 2012:17, s. 525.

detta talar *för* eller *emot* en tillräknelighetsreglering och de olika argumenten ska därför nu försöka klargöras.

Det har ofta sagts att det finns två motstridiga syften med bestraffning, dels preventionsteorier, dels vedergällningsteorier. Straffrättens övergripande syfte samt syftet med själva kriminaliseringen tycks vara kopplad till de allmänpreventiva teorierna. Sådana teorier, som innebär att straffsystemet ska bidra till att medborgarna undviker visst handlande och hindra skadligt beteende, är nödvändiga för att systemet inte ska framstå som omoraliskt och brutalt.¹⁴⁰ Vedergällningstanken har dock inte lagt grund för den straffreglering vi har idag. I Sverige handlar bestraffningen istället om att markera att vissa handlingar anses förkastliga och att människor kommer att bestraffas om dessa handlingar ändå utförs.¹⁴¹ Teorierna om vedergällning tillhörde den klassiska straffrättsskolan, som framgått inledningsvis i denna uppsats.¹⁴² När brottsbalken började ta form i Sverige hade dessa idéer blivit omoderna och den positiva straffrättsskolan växte sig istället allt starkare.¹⁴³ Genom den fanns det tankar om att brottslingar skulle behandlas.¹⁴⁴ Syftet med att bestraffa lagöverträdare är därför idag både att behandla den som har begått ett brott, men också att förebygga brottslighet.¹⁴⁵ Ur rättssäkerhetssynpunkt är det också nödvändigt att straff inte utformas så att det inte finns möjlighet att rätta till eventuella misstag.¹⁴⁶

4.4.1 Det preventiva syftet

Det ena syftet är alltså att få medborgarna att undvika vissa icke önskvärda gärningar.¹⁴⁷ Människor är nämligen till viss del benägna att begå brott.¹⁴⁸ Rättssystemet innehåller därför påbud och förbud som riktar sig till samhällets medborgare och som upprätthålls genom hot om straff eller andra sanktioner.¹⁴⁹ Att få människor att undvika förkastliga handlingar har från allmänpreventiv synpunkt hävdats vara det främsta syftet med bestraffning, vilket också poängteras i Psykiatrilagsutredningens betänkande. Psykiatrilagsutredningen menar med anledning av detta att bestraffningens syfte utgör ett argument *för* ett tillräknelighetskrav.

¹⁴⁰ Asp, Ulväng & Jareborg 2011, s. 45-46.

¹⁴¹ Leijonhufvud 2015, s. 22.

¹⁴² Qvarsell, s. 102-104; Lidberg (red.), s. 24.

¹⁴³ Lidberg (red.), s. 27; Qvarsell, s. 330-331 och 342.

¹⁴⁴ Qvarsell, s. 330-331 och 342.

¹⁴⁵ Qvarsell, s. 330-331; SOU 2002:3, s. 240.

¹⁴⁶ Leijonhufvud 2015, s. 33.

¹⁴⁷ SOU 2012:17, s. 525.

¹⁴⁸ Asp, Ulväng & Jareborg 2011, s. 69.

¹⁴⁹ Leijonhufvud 2015, s. 15.

Enligt den tyske straffrättsreformatorn Anselm von Feuerbach och den engelske rättsfilosofen Jeremy Bentham kan nämligen ansvarsfrihet för någon som exempelvis begått ett brott under påverkan av en psykisk störning motiveras med att dessa lagöverträdare inte går att påverka med det allmänna straffhotet. Bestraffning i den bemärkelsen är därför inte nödvändigt. Tvärtom är bestraffning av dessa människor skadligt för straffsystemets trovärdighet och genomslag.¹⁵⁰ Att det preventiva syftet talar för ett återinförande av tillräknelighetskravet har alltså gjorts mycket tydligt i betänkandet.

4.4.2 Syftet att behandla brottslingen

Det andra ovan konstaterade syftet med bestraffningen, dvs. att brottslingen ska behandlas, har dock i förarbeten tvärt om lagts fram som ett argument *mot* en tillräknelighetsreglering. Den s.k. behandlingstanken bör nämligen, av brottspreventiva och humanitära skäl fortsätta ha betydelse när domstolen ska välja påföljd. Som framgått ovan syftar straffsystemet som helhet till att motverka brott och det finns forskning som talar för att vårdrelaterade påföljder har en viss brottspreventiv effekt på allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. Den bäst lämpade påföljden bör därför inte hindras av en viss reglering kring ansvar och skuld. Dock ska det komma ihåg att vårdbehovet ska kunna tillgodoses, oavsett påföljd, vid verkställigheten av den aktuella påföljden, även med den föreslagna tillräknelighetsregleringen.¹⁵¹

Utöver detta har det dessutom från läkarhåll och av andra inom den medicinska professionen poängterats att det faktum att gärningsmannen fälls till ansvar för sitt handlande har positiv inverkan på behandlingsresultatet. När personen ifråga blir dömd anses han eller hon ansvarig för konsekvenserna av sitt handlande och känner då ett speciellt ansvar att förbättra sin mentala hälsa genom att medverka i behandlingen. En straffreglering med krav på tillräknelighet skulle därför medföra svårigheter i vården när bristande tillräknelighet hos gärningsmannen resulterar i en frikännande dom. Detta skulle göra att den otillräknelige lagöverträdaren lättare förnekar sitt förkastliga handlande och hävdar att gärningen ändå inte hade kunnat undvikas på grund av otillräkneligheten.¹⁵²

¹⁵⁰ SOU 2012:17, s. 525.

¹⁵¹ SOU 2012:17, s. 531-532.

¹⁵² SOU 2012:17, s. 536.

Skuldens viktiga betydelse har belysts även i doktrin. Skuld handlar om människors förhållande till samhället, till sina medmänniskor och till sig själva. Skuld är kopplat till begrepp som bl.a. sonande och förlåtelse. Det handlar främst om relationen mellan gärningsmannen och offret med anhöriga, inte minst när det gäller våldsbrott. Paul Leer-Salvesen, som är en norsk kriminolog och präst, menar att den rättsliga processen är en uppgörelse mellan lagöverträdaren och dennes motpart respektive samhället, men också en uppgörelse för gärningsmannen med sig själv.¹⁵³

4.5 Likhet inför lagen

Att det i doktrin och förarbeten har lyfts fram ett flertal aspekter som talar för ett återinförande av tillräknelighetskravet har tydligt framgått. På samma sätt har det dock genom åren först fram argument som tvärt om tyder på en del nackdelar med en sådan reglering. Ett av dessa argument är kopplat till frågan om särbehandling respektive likabehandling.¹⁵⁴

Likhet inför lagen ses ofta som ett tecken på ett gott samhälle. I svensk rätt finns principen stadgad i en av våra grundlagar genom regeln i 1 kap 9§ RF om likhet inför lagen, saklighet och opartiskhet.¹⁵⁵ Den grundlagsstadgade principen genomsyrar självklart all juridik, men är särskilt viktig inom just straffrätten.¹⁵⁶ Med dagens straffreglering behandlas näst intill alla lagöverträdare lika när det kommer till straffansvaret och i princip samtliga människor kan därmed begå brott.¹⁵⁷ De enda som särbehandlas gällande just ansvarsfrågan är vissa unga lagöverträdare, eftersom det i Sverige krävs att man fyllt 15 år för att vara straffmyndig. Personer som begår en otillåten gärning innan de fyllt 15 år kan därför inte dömas för detta enligt 1 kap 6§ BrB.

Ett återinförande av tillräknelighetskravet kan därför tyckas innebära ett frångående från den likabehandlingen kring straffansvar som idag finns i gällande rätt. Med ett tillräknelighetskrav skulle vissa psykiskt störda människor särbehandlas, eftersom de inte skulle bära straffansvar för sina egentligen olagliga handlingar. En sådan ordning kan tyckas öka risken för negativ särbehandling och diskriminering av dessa personer. Det har i Psykiatrilagsutredningens betänkande förts fram att det finns en rädsla för att ett tillräknelighetskrav skulle stigmatisera

¹⁵³ Leijonhufvud 2015, s. 31.

¹⁵⁴ Se exempelvis SOU 2012:17, s. 533-534.

¹⁵⁵ Lernestedt, Claes. *Likhet inför lagen. Rättsfilosofiska perspektiv*. Stockholm 2015, s. 11.

¹⁵⁶ Lernestedt, s. 13-14.

¹⁵⁷ Jareborg 1994, s. 258.

alla psykiskt störda människor som ansvarslösa och som därmed skulle ha färre rättigheter än andra.¹⁵⁸ Ett argument *mot* ett återinförande av tillräknelighetskravet har därför ansetts vara att dagens reglering motverkar denna eventuella särbehandling och stigmatisering. Psykiatrilagsutredningen hävdar att den nuvarande straffordningen minskar risken för negativ särbehandling och diskriminering av allvarligt psykiskt störda lagöverträdare.¹⁵⁹

Tillräknelighetsbedömningen ska dock, som framgått av bl.a. avsnitt 3.2.2, enligt förslaget i SOU 2012:17, ta sikte på lagöverträdarens handlande i en särskild situation och inte på någon slags generell otillräknelighet. Bedömningen görs i det enskilda fallet, av den enskilda handlingen, vid det aktuella gärningstillfället.¹⁶⁰ Långt ifrån alla allvarligt psykiskt störda personer skulle alltså vara otillräkneliga och därmed fria från ansvar. Detta gör att det nyss presenterade argumentet, om risk för diskriminering och stigmatisering av allvarligt psykiskt störda personer, blir svagt.¹⁶¹

4.5.1 Skillnaden mellan likabehandling och likvärdig behandling

Likhet inför lagen behöver dock inte innebära att alla alltid behandlas på exakt samma sätt. Tvärtom skulle det kunna vara negativt och snarare leda till icke önskvärda olikheter. Det handlar istället om att behandla lika när det är relevant och olika när istället det är relevant.¹⁶² Alla människor har nämligen inte samma förutsättningar eller likställda utgångspunkter. Det är därför mycket viktigt att skilja mellan likhet och likvärdighet. *Likhet* handlar om att behandla alla lika, oavsett eventuella skillnader i förutsättningar. Likhet utgår alltså ifrån antagandet att alla har samma och lika möjlighet att agera. Att istället behandla människor *likvärdigt* innebär att hänsyn tas till de sammanhang, förhållanden och förmågor som villkorar personers eller grupperns möjligheter i den aktuella situationen. Med andra ord innebär likvärdig behandling en önskan om att resultatet som ska uppnås blir lika för alla. Eftersom alla människor har olika förutsättningar kräver det dock olika och anpassad behandling, beroende på vem som ska behandlas.¹⁶³ Rättvis behandling handlar alltså snarare om

¹⁵⁸ SOU 2012:17, s. 533-534.

¹⁵⁹ SOU 2012:17, s. 533.

¹⁶⁰ SOU 2012:17, s. 534 och 542.

¹⁶¹ SOU 2012:17, s. 534.

¹⁶² Lernestedt, s. 67.

¹⁶³ Brodin, Helene & Mattsson, Titti. ”Lägst ned på skalan? Hälso- och sjukvårdens bemötande av äldre kvinnor som migrerat till Sverige”. I: *Socialvetenskaplig tidskrift nr 3-4 2014*, s. 387.

opartiskhet.¹⁶⁴ Med andra ord kan viss särbehandling i lagstiftningen ibland vara positivt, eller t.o.m. nödvändigt.

4.5.2 Internationella bestämmelser om likabehandling

Det bör här också poängteras att Sverige har undertecknat och ratificerat FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) och den trädde ikraft i Sverige 2009.¹⁶⁵ Syftet med konventionen är att främja, skydda och säkerställa det fulla åtnjutandet av de mänskliga rättigheterna för personer med funktionsnedsättning.¹⁶⁶ Med personer med funktionsnedsättning menas enligt konventionen människor med såväl fysiska som psykiska funktionsnedsättningar.¹⁶⁷

4.6 Begreppsproblematik och svårtolkade bestämmelser som kan hota förutsebarheten

Att vårt rättssystem förändras med tiden är oundvikligt. Samhället växer och utvecklas kontinuerligt och rättssystemet påverkas i takt med detta eftersom det ska spegla vårt samhälle och dess medborgare för att fylla någon funktion. Större och mer omfattande reformer bör dock ske med viss försiktighet. Eftersom förändringar inom ett rättssystem påverkar ett helt samhälle måste de vara välmotiverade, väl genomtänkta och kanske framför allt välbehövda.¹⁶⁸

4.6.1 Vikten av en förutsebar straffreglering

Att det finns fördelar med att förändra dagens straffrättsliga reglering för psykiskt sjuka personer har konstaterats ovan, genom ett flertal presenterade argument. Att viss försiktighet bör iakttas när förändringar sker finns det dock också argument som talar för. Denna försiktighet hör främst ihop med den förutsebarhet som är av stor vikt för vårt rättssystem. För medborgarna krävs förutsebarhet för att de ska ha möjlighet att välja sina handlingar. Genom att veta vad som är tillåtet och inte har människor möjlighet att undvika straffbart beteende. Med förutsebarhet menas helt enkelt att de människor som ska följa lagen måste ha möjlighet att veta vad som är tillåtet och inte.¹⁶⁹ Om en regel exempelvis är svårtolkad medför det risk

¹⁶⁴ Dahlman, Christian. *Rätt och rättfärdigande – en tematisk introduktion i allmän rättslära*, 2a upplagan. Lund 2010, s. 80.

¹⁶⁵ SÖ 2008:26, s. 1.

¹⁶⁶ Artikel 1, FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD).

¹⁶⁷ Artikel 1, FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD); Jfr. SOU 2012:17, s. 285-286.

¹⁶⁸ SOU 2012:17, s. 536-537.

¹⁶⁹ Asp, Ulväng & Jareborg 2011, s. 69; SOU 2012:17, s. 536-537.

för att medborgarna inte vet vilka gärningar som är tillåtna och inte. Kriminaliseringen kan då framstå som ineffektiv eller orättvis.¹⁷⁰

Av Psykiatrilagsutredningens betänkande framgår det att förutsebarhet bör främjas vid de förändringar som innebär en tillräknelighetsreglering.¹⁷¹ Vidare framgår också att stora och genomgripande förändringar av rättssystemet, av rent praktiska skäl, bör undvikas om konsekvenserna för den dömda ändå inte påverkas i särskilt stor utsträckning. Det är alltid rimligt att invända mot stora förändringar av ett existerande system, med motiveringen att behovet av en reform inte är tillräckligt.¹⁷²

4.6.2 Risk för otydliga begrepp i samband med den föreslagna förändringen

I linje med detta har en eventuell risk, som ett tillräknelighetskrav skulle kunna medföra, belysts i doktrinen av Susanna Radovic, som är docent i teoretisk filosofi vid Göteborgs universitet. Det har i utredningar under åren påpekats att begreppet allvarlig psykisk störning, som används i dagens straffreglering, är svårtolkat och därmed besvärligt att använda rättsligt. Radovic menar dock att det har varit mycket oklart, i de utredningar som har gjorts och de förslag om ett återinförande av tillräknelighetskravet som har lagts fram, vad det innebär att vara tillräknelig respektive otillräknelig. Om tillräknelighetsbegreppet är lika svårtolkat som begreppet allvarlig psykisk störning blir det inte särskilt övertygande att argumentera för en förändring på den grunden. Inom juridiken är det mycket problematiskt om begrepp eller bestämmelser är vaga. Det är av stor vikt att rättssystemet och dess regleringar är tydliga och klara för att domstolarna ska ha möjlighet att fatta korrekta beslut som är i enlighet med gällande lag. Detta är grunden för ett rättsväsende med en maktutövning som är förutsebar och där godtyckliga bedömningar inte förekommer. Lika fall ska behandlas lika och maktutövningen ska vara saklig och enhetlig.¹⁷³

4.6.3 Begreppsproblematik när olika discipliner är inblandade

Ett annat problem, kopplat till risken med svårtolkade begrepp och bestämmelse, handlar om de olika disciplinerna som är berörda när det gäller lagstiftning kring psykiskt sjuka lagöverträdare. Suzanne Wennberg, som är professor emerita i straffrätt, har belyst en möjlig

¹⁷⁰ Asp, Ulväng & Jareborg 2011, s. 70; Munthe, s. 251.

¹⁷¹ SOU 2012:17, s. 518.

¹⁷² SOU 2012:17, s. 536-537.

¹⁷³ Radovic, Susanna. "Om begreppet tillräknelighet". I: *Tillräknelighet*. (red. Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik). Lund 2009, s. 17-20.

problematik i samband med detta. Begrepp är mänskliga produkter som är utformade för att tjäna ett visst syfte. Innebörden av ett begrepp bör inte automatiskt överföras discipliner emellan. Begrepp utformas för att fylla en viss funktion och passa i ett visst sammanhang. De har inte skapats för att passa andra situationer och problemställningar, inom exempelvis andra vetenskaper. Begrepp behöver därmed inte nödvändigtvis ha samma innebörd inom alla discipliner. Försiktighet bör därför iakttas när vi lagstiftar samt när tolkning och användning av psykiatriska begrepp sker inom straffrätten.¹⁷⁴

Olika utgångspunkter inom olika vetenskaper kan i samband med detta också skapa problem. Som exempel kan beskrivas ”krocken” som kan ske mellan juridiken och rättspsykiatrin. Inom straffrätten krävs att det är ställt bortom varje rimligt tvivel att någon är skyldig, för att en fällande dom ska kunna bli aktuell. Här följs principen om att hellre fria än fälla. Läkarna inom rättspsykiatrin behandlar istället hellre en gång för mycket än en gång för lite, eftersom de vill försäkra att patienterna får den vård de behöver. Metaforiskt sagt så fäller de hellre än friar. Wennberg vill därmed poängtera att det är mycket viktigt att skilja på olika begreppstyper när man lagstiftar och därmed inte använda begrepp rakt av mellan olika vetenskaper. Att någon är allvarligt psykiskt störd enligt medicinska termer behöver inte betyda att personen ifråga är allvarligt psykiskt störd rent juridiskt, utifrån vad lagstiftaren har haft för avsikt.¹⁷⁵

4.7 Internationella olikheter som talar både *för* och *emot* ett tillräknelighetskrav

Sett till andra, jämförbara, civiliserade rättsstaters straffsystem är den svenska straffrättsliga regleringen som sagt nästan helt unik i världen, eftersom vår lagstiftning inte ställer upp något krav på tillräknelighet för straffansvar. Även detta faktum, att Sveriges reglering idag skiljer sig från många andra länders regleringar, har lagts fram som ett argument *för* ett återinförande av tillräknelighetskravet.¹⁷⁶

Ett återinförande skulle innebära att Sveriges rättssystem i större utsträckning skulle överensstämja med andra länders rättsordningar, vilket skulle underlätta samarbetet i rättsliga frågor. En sådan möjlighet till ökat samarbete kan tyckas aktuellt och mycket positivt i den alltmer globaliserade värld vi lever i idag. När rättssystemen skiljer sig åt finns det risk

¹⁷⁴ Wennberg, Suzanne: ”Psykisk störning, brott och ansvar – För och emot Psykansvarskommitténs betänkande”. I: *Svensk Juristtidning* 2002, s. 577. (SvJT 2002 s. 576).

¹⁷⁵ Wennberg (SvJT 2002 s. 576), s. 577.

¹⁷⁶ SOU 2012:17, s. 523 och 530.

för att praktiska problem uppstår, exempelvis i samband med överförande av verkställighet. Det internationella samarbetet i denna typ av frågor skulle därför underlättas om även Sverige hade en tillräknelighetsreglering. Av alla länder i EU är Sverige det enda land som inte har ett krav på tillräknelighet för straffansvar. Dessutom finns som sagt ett krav på tillräknelighet i FN-konventionen om inrättandet av en internationell brottmålsdomstol, till vilken Sverige är ansluten.¹⁷⁷

Även om det både av tidigare betänkanden samt av Psykiatrilagsutredningens betänkande kring tillräknelighetskravet har framgått att denna internationella aspekt är ett av huvudargumenten för att en förändring bör ske, så är det inte alla som delar denna åsikt.¹⁷⁸ Christian Munthe, som är professor i praktisk filosofi, menar tvärtom att det inte alls är självklart att en tillräknelighetsreglering i Sverige skulle innebära den internationella harmonisering som lyfts fram som ett argument för förändring. Ett tillräknelighetskrav i den svenska regleringen innebär inte nödvändigtvis att samarbetet med andra länder blir bättre eller underlättas. Även om samtliga länder i EU skulle ha en straffreglering innehållande ett krav på tillräknelighet, tillämpar fortfarande länderna mycket olika tillräknelighetskriterier och rättsliga bedömningsprocesser. Dessutom är det i dagsläget svårt att veta hur kriterierna i den svenska regleringen konkret skulle se ut och vad de skulle innebära. Munthe menar också att även om förändringen skulle innebära en internationell harmonisering är argumentet i sig mycket svagt. För att en internationell anpassning ska vara värdefull krävs det att den innebär en förbättring eller att harmoniseringen i sig medför väsentliga fördelar. Munthe menar att ingen av dessa delar uppfylls med ett återinförande av tillräknelighetskravet.¹⁷⁹

5. Sambandet mellan moral och juridik samt vikten av en moraliskt försvarbar straffreglering

5.1 Inledning

Utformningen av ett lands lagar och regler säger mycket om landet och dess medborgare. När människor talar om länders rättsystem är det ofta i termer om jämställdhet, rättfärdighet och etik.¹⁸⁰ Det sistnämnda, etiken, ofta benämnt synonymt med moralen, ska i detta avsnitt sätta

¹⁷⁷ SOU 2012:17, s. 530.

¹⁷⁸ Se exempelvis SOU 2002:3, s. 238.

¹⁷⁹ Munthe, Christian. "Tillräkneligheten, etiken och det goda samhället". I: *Tillräknelighet*. (red. Radovic, Susanna & Anckarsäter, Henrik). Lund 2009, s. 269.

¹⁸⁰ Leijonhufvud 2015, s. 19.

ytterligare en prägel på denna uppsats.¹⁸¹ Sambandet mellan moral och juridik ska här klargöras, för att belysa vikten av en diskussion även kring moraliska värderingar inför ett återinförande av tillräknelighetskravet.

När de i doktrinen och förarbetena återkommande argumenten nu har presenterats kan det konstateras att det där inte har förts någon mer djupgående diskussion kring moraliska värderingar kring ansvar, i förhållande till det föreslagna återinförandet av tillräknelighetskravet. Att ett sådant perspektiv på diskussionen vore relevant kan dock anas genom att olika moraliska aspekter då och då berörs, men utan att någon vidare argumentation förs. Inledningsvis i Psykiatrilagsutredningens betänkande framgår det även att de etiska utgångspunkterna som en ny lagstiftning bör ha ska analyseras.¹⁸² Dessutom finns det många belägg för ett starkt samband mellan juridik och moral samt att det är av stor vikt att vår straffrättsliga reglering är moraliskt försvarbar.

I detta kapitel ska det därför visas att det finns starka belägg för att moral och juridik, främst straffrätt, på många sätt går hand i hand och att det därmed är mycket viktigt att moraliska värderingar genomsyrar våra straffbestämmelser, så att regleringarna blir moraliskt försvarbara. Nedan presenteras därför ett antal belägg för varför det är viktigt att även moraliska och etiska värderingar, tillsammans med de argument som framgått i det föregående kapitlet, tas i beaktning i diskussionerna inför det eventuella återinförandet av tillräknelighetskravet. Jareborg menar exempelvis att det är ofrånkomligt att inom juridiken då och då behöva förhålla sig till olika moraliska frågor. Dessutom är moralens inverkan starkast inom just straffrätten eftersom all kriminalisering bottnar i moraliska bedömningar.¹⁸³ Sambandet mellan moral och straffrätten blir i det följande snabbt uppenbar, genom likheterna mellan straffrättens och moralens syn på och värderingar kring just ansvar. För att kunna tillgodogöra sig dessa resonemang och belägg ska det dock inledningsvis förklaras vad moral är.

¹⁸¹ Leijonhufvud 2015, s. 13.

¹⁸² SOU 2012:17, s. 225.

¹⁸³ Jareborg 2002, s. 93-94.

5.2 Innebörden av etik och moral

Moral handlar om vilket beteende som är rätt och fel gentemot andra människor och grundar sig därför i sympati för, men även kärlek till, dessa.¹⁸⁴ Syftet med moral är att åstadkomma en ökad respekt för sina medmänniskor.¹⁸⁵ Med moralen följer därmed en skyldighet att hjälpa de som behöver hjälp och att alla människor ska avstå från att göra andra illa.¹⁸⁶ Vad som menas med etik kan vara svårt att precisera, men etik används ofta synonymt med moral. Vad som dock kan skilja begreppen åt är att etik är reflektionen över moralen, en morallära. Med moral avses en absolut syn på vad som är rätt och fel, medan etik snarare är något relativt.¹⁸⁷ Den är ett system av värderande karaktär, som speglar hur något bör utformas och genomföras.¹⁸⁸ Etiska avvägningar utgår dessutom ifrån något absolut, en moral.¹⁸⁹ Med andra ord finns det ett tydligt samband mellan etik och moral. Begreppen används som sagt ofta synonymt, så även i det för uppsatsen relevanta materialet. Någon distinktion mellan begreppen kommer därför inte att göras här heller.

5.3 Moraliska värderingar kring ansvar

Enligt Aristoteles kan människor endast klandras om de har handlat frivilligt. På motsvarande sätt kan människor endast berömmas om de har begått en gärning frivilligt. En handling får dessutom inte vara ett resultat av yttre tvång, utan måste ha sitt ursprung i den som handlar. Det krävs också att den som handlar är medveten om sitt agerande och dess konsekvenser.¹⁹⁰ För att någon ska kunna bli moraliskt ansvarig för en gärning måste personen ifråga alltså själv ha orsakat följden, gjort ett val genom att agera på det aktuella sättet samt haft förmåga att förstå konsekvenserna av handlandet.¹⁹¹

För att etik och moral ska vara relevant och intressant att diskutera i denna juridiska uppsats krävs det självklart att det finns en koppling mellan moral och juridik. Redan nu, innan sambandet mellan moral och juridik närmre har redogjorts för, syns tydligt en koppling till juridiken, närmare bestämt till straffrätten och skuld- och konformitetsprincipen. Likt dessa, för straffrätten mycket grundläggande principer, fokuserar även de moraliska värderingarna kring ansvar på människors medvetenhet, förmåga och insikt i relation till sina handlingar.

¹⁸⁴ Jareborg 2002, s. 78 och 80.

¹⁸⁵ Jareborg 2002, s. 87.

¹⁸⁶ Jareborg 2002, s. 82.

¹⁸⁷ Leijonhufvud 2015, s. 13-14.

¹⁸⁸ Leijonhufvud 2015, s. 16.

¹⁸⁹ Leijonhufvud 2015, s. 13-14.

¹⁹⁰ Radovic, Susanna. Gästföreläsning, Lund Universitet, 2015-11-06.

¹⁹¹ SOU 2012:17, s. 523.

Det finns därmed stora likheter mellan de straffrättsliga principernas syn på ansvar och det moraliska perspektivet på ansvar. En människa som inte har kunnat skilja på rätt och fel och som inte har kunnat rå för sitt handlande bör varken enligt skuld- och konformitetsprincipen eller enligt moralen vara ansvarig för sitt agerande.¹⁹² Med andra ord finns de moraliska värderingarna kring ansvar starkt förankrade i straffrätten genom dessa principer.

5.4 Moralens koppling till juridiken i allmänhet och straffrätten i synnerhet

Varför det är särskilt intressant att närmare studera moralen och dess inflytande på juridiken i denna uppsats är för att det finns ett tydligt samband mellan moral och just *straffansvar*.¹⁹³ Ett påstående om att alla omoraliska handlingar också är straffbara är knappast rimligt. Straffansvar torde dock alltid förutsätta moraliskt ansvar.¹⁹⁴ Detta beror på att juridik på många sätt präglas av just moral. Enligt Jareborg är det oundvikligt att återkommande inom juridiken tvingas förhålla sig till olika moraliska frågor.¹⁹⁵ Madeleine Leijonhufvud, som är professor emerita i straffrätt, menar att etik kan kopplas till juridiken mer konkret genom att den präglar rättens och rättsreglernas innehåll, utformning och tillämpning.¹⁹⁶ Moralens inverkan på juridiken är starkast inom just straffrätten, bl.a. eftersom all kriminalisering har sin grund i moraliska bedömningar.¹⁹⁷

Aleksander Peczenik (1937-2005), som var professor i allmän rättslära, har lagt mycket stor vikt vid förhållandet mellan rätt och moral och sagt att den juridiska rätten på ett djupgående sätt är präglad av en del av moralen.¹⁹⁸ Enligt honom råder det ett nödvändigt samband mellan rätt och moral, som dessutom är mycket djupgående. Moralens bör, enligt Peczenik, i största möjliga mån, främjas i juridiken.¹⁹⁹ Han har sagt att det behövs, som han har kallat det, en ”tredje rättsteori” som erkänner det nödvändiga sambandet mellan rätten och etiken.²⁰⁰ Allt detta eftersom den juridiska rätten är en del av etiken (moralen).²⁰¹

¹⁹² Jfr. SOU 2012:17, s. 542; Jfr. Ovan, avsnitt 4.2.2.

¹⁹³ Leijonhufvud 2015, s. 28.

¹⁹⁴ SOU 2012:17, s. 523.

¹⁹⁵ Jareborg 2002, s. 93-94.

¹⁹⁶ Leijonhufvud 2015, s. 16.

¹⁹⁷ Jareborg 2002, s. 93-94.

¹⁹⁸ Frändberg, Åke: ”Anm. Av Aleksander Peczenik, Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation”. I: *Svensk Juristtidning* 2000, s. 656. (SvJT 2000 s. 654).

¹⁹⁹ Frändberg (SvJT 2000 s. 654), s. 656-657.

²⁰⁰ Frändberg (SvJT 2000 s. 654), s. 655.

²⁰¹ Frändberg (SvJT 2000 s. 654), s. 657.

5.5 Vikten av en moraliskt försvarbar straffreglering

Det är mycket tydligt att samhällets straffande verksamhet är präglad av etik samt att det är av stor vikt att den straffrättsliga regleringen tillsammans med rättstillämpningen motsvarar högt ställda etiska krav.²⁰² Avgränsningen mellan vad som ska vara straffbart och inte, dvs. vad som ska anses som ett brott och inte, måste kunna försvaras etiskt.²⁰³ Sammanfattningsvis kan det sägas att utan ett visst mått av etik i juridiken platsar den inte i ett rättssamhälle.²⁰⁴

Även Psykiatrilagsutredningen lyfter i sitt betänkande SOU 2012:17 fram vikten av att den straffrättsliga regleringen är etisk. I de fall där en person begår ett brott under ett sinnestillstånd som gör att han eller hon inte har förmåga att förstå verkligheten eller kan kontrollera sitt handlande, och det därmed inte är etiskt försvarbart att denne ska bära straffrättsligt ansvar för sin gärning, ska så inte heller ske. Av betänkandet framgår att grunden till detta är den för moderna rättsstater så grundläggande skuldprincipen om att ansvar endast ska åläggas den som kan rå för sitt handlande.²⁰⁵ Med andra ord talar detta för en straffrättslig reglering med ett krav på tillräknelighet för straffansvar. En sådan reglering skulle ju enligt förslaget innebära att ansvar inte åläggs den som varit otillräknelig och därmed saknat förmåga att skilja mellan rätt och fel, på ett sätt som gör att ansvar inte bör utkrävas.²⁰⁶

5.6 Motsatta åsikter

Det ska dock sägas att viss doktrin tvärtom tyder på att det inte alls är självklart att det finns ett samband mellan straffrätt och moral. Enligt den brittiske rättsteoretikern Herbert L.A. Hart kan gällande rätt tvärtom ha ett omoraliskt innehåll. Enligt hans rättsteori finns det inget logiskt nödvändigt samband mellan rätt och etik (moral). Rättsreglernas innehåll har troligen påverkats av vad människor anser är moraliskt rätt och fel. Dessutom har kriminaliseringen antagligen präglats av människors moraliska uppfattningar eftersom rättsregler troligen inte vore särskilt effektiva om de inte speglade medborgarnas syn på vad som är rätt och fel. Det vore ineffektivt och labilt att ha ett rättssystem som inte motsvarar och respekterar medborgarnas värderingar och åsikter i den utsträckning det är möjligt. För den sakens skull

²⁰² Leijonhufvud 2015, s. 17.

²⁰³ Leijonhufvud 2015, s. 28.

²⁰⁴ Leijonhufvud 2015, s. 13.

²⁰⁵ SOU 2012:17, s. 519.

²⁰⁶ SOU 2012:17, s. 538 och 542-543.

finns det dock inte något logiskt nödvändigt samband mellan rättens moraliska godtagbarhet och dess giltighet, enligt Hart.²⁰⁷

5.7 Moralen i dagens lagstiftning

Rättsystemet är uppbyggt av påbud och förbud riktade till samhällets medborgare och systemet upprätthålls genom straffhot eller hot om andra sanktioner. Etiska regler är inte lika påtagliga, men bakom rättsliga regler finns det ofta just etiska regler.²⁰⁸ Många etiska regler finns uttryckta i lagbestämmelser, men inte alla. Det finns moraliska regler som hävdas trots att de inte finns i lagstiftningen. Det väsentliga här är att etiken kan vara mer vidsträckt och kan utvecklas utan att det speglas i rättsreglerna. Etiken har med andra ord endast delvis kodifierats, dvs. blivit uttryckt i lag.²⁰⁹

Det är av stor vikt att rättssystemet och dess regler är tillfredsställande från etisk synpunkt. Detta försäkras bl.a. genom bestämmelser i våra grundlagar, som är svårare än andra lagar att ändra på. Exempelvis finns i 2 kap RF ett antal grundläggande fri- och rättigheter. I RF stadgas också att föreskrifter som står i strid med grundlagarna inte får tillämpas. Likt RF:s grundläggande fri- och rättigheter finns sådana även i FN:s och Europarådets konventioner, som Sverige har anslutit sig till och som utgör ett slags övernationell lag. Europarådskonventionen är dessutom införlivad i svensk rätt och de svenska domstolarna ska därmed tillämpa den direkt.²¹⁰ Grundlagarna innehåller också exempelvis principer som kan anses som garantier mot oetisk lagstiftning. Här är kraven särskilt hårda på straffrättens område.²¹¹

5.8 Praxis som visar på människors starka moraliska åsikter

För att mer konkret belysa hur människor i praktiken kan reagera på och skapa diskussion kring en rättslig reglering, på grund av sina moraliska värderingar kring ansvar, ska här ett exempel ges från praxis. Det omdiskuterade rättsfallet var det s.k. Lindome-fallet (RH 1991:51) på 1990-talet. Två män hade tagit sig in hemma hos en ensam, gammal man. När de lämnade huset låg mannen kvar död, ihjälslagen med en stekpanna. Männens skyllde på varandra och uppgav var och en att det var den andra som utövade våld mot mannen. Den ena

²⁰⁷ Peczenik, s. 122-125.

²⁰⁸ Leijonhufvud 2015, s. 15.

²⁰⁹ Leijonhufvud 2015, s. 15-16.

²¹⁰ Leijonhufvud 2015, s. 23-24.

²¹¹ Leijonhufvud 2015, s. 26.

mannen blev åtalad för mordet, men friades. Hovrätten fann inte att det var ställt utom allt rimligt tvivel att det inte hade gått till som den åtalade själv hävdade. Det slutade således med att ingen blev dömd för mordet och de livliga diskussionerna i massmedia och människor emellan var ett faktum. Människor undrade upprört hur båda de misstänkta kunde gå fria när en av dem var skyldig. Många ansåg att detta utfall tydde på en stor brist i vår lagstiftning. Människor tyckte helt enkelt inte att det var rätt ur moralisk synpunkt att ingen kunde dömas för mordet när det var så uppenbart att en av de friade var skyldig.²¹²

Dock är det tvärt om just etiskt nödvändigt att ha en lagstiftning som, när bevisläget är som i Lindome-fallet, resulterar i att ingen kan dömas och att den skyldige således går fri.²¹³ Madeleine Leijonhufvud har försökt klargöra detta i en promemoria utarbetad på uppdrag av justitiedepartementet, Ds 1993:15 Efter Lindome. Det innebär nämligen sänkt rättssäkerhet att ha en reglering som möjliggör åtal eller dom mot en person vars handlande och skuld inte kan anses klarlagd. En sådan reglering leder till ökad risk för att oriktiga och orättfärdiga domar meddelas, vilket vore minst sagt skadligt för rättssamhället. Ingen reaktion på den nuvarande ordningen kan legitimera en sådan lagstiftning.²¹⁴

I samband med Lindome-fallet var detta dock inte den åsikt som allmänheten hade. Människor ansåg istället att det fanns brister i lagstiftningen och att båda männen i så fall borde ha fällts till ansvar. Även om det kanske inte är särskilt svårt att förstå att människor reagerade starkt när mördaren gick fri var det ändå oroväckande. En straffrättsreglering i en rättsstat är alltid generell och det kan aldrig bli aktuellt att lagstifta för ett enskilt fall. Lika lite kan ett enskilt fall avgöras på ett sätt som domstolen inte avser att göra vid andra, liknande fall. Istället handlar det om att utarbeta en principbaserad rättsordning. Det är då mycket viktigt att noga se över vilka konsekvenser regleringen kan få för andra fall i framtiden.

Allmänhetens reaktion efter Lindome-fallet tydde med andra ord på en avsaknad av förståelse för vikten av att rättssystemet är principiellt uppbyggt. Deras reaktion speglade att de inte accepterat det som en principbaserad rättsordning har, nämligen att en skyldig gärningsman i undantagsfall kan gå fri. Det var detta som var oroväckande. Det blev tydligt att moraliska värderingar var mycket viktiga för människor när det kommer till rättssystemens utformning.

²¹² Leijonhufvud 2015, s. 19-21; RH 1991:51.

²¹³ Leijonhufvud 2015, s. 20.

²¹⁴ Ds 1993:15, s. 53 f.; Leijonhufvud 2015, s. 20.

Någon förståelse för vilka, möjligen olyckliga, konsekvenser våra regleringar kan få ibland fanns inte hos dessa människor. Det som för dem var väsentligt var att en skyldig person fick gå fri från ansvar.²¹⁵

6. Analys och ifrågasättande av de presenterade argumenten

6.1 Inledning

Sveriges straffreglering är idag näst intill unik i världen eftersom den inte har ett krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar. Ett återinförande av tillräknelighetskravet har dock diskuterats sedan länge och det tycks finnas både för- och nackdelar med ett sådant. Att frågan är komplex och mycket omdiskuterad är inte svårt att konstatera med de många och olika argumenten från förarbeten och doktrin som grund. Det har t.o.m. sagts att frågan kring hur psykiskt störda lagöverträdare bör behandlas är en av de svåraste inom straffrätten.

I detta kapitel ska de i kapitel 4 presenterade argumenten analyseras utifrån uppsatsens perspektiv. De kommer till viss del att ifrågasättas eftersom det finns en del brister i dem när de studeras närmre. Visst ifrågasättande är dessutom troligen relevant eftersom argumenten eventuellt är något vinklade efter vad exempelvis Psykiatrilagsutredningen vill föreslå i sitt betänkande eller vad respektive författare i doktrinen tycker. Genom att analysera dem utifrån uppsatsens perspektiv samt dra vissa paralleller argumenten emellan, kan så småningom slutsatser dras kring vilka intressen som bör väga tyngre än andra och vilka argument som därmed tycks starkast angående ett återinförande av tillräknelighetskravet.

I föregående kapitel har även etiken och moralens inverkan på juridiken och framför allt straffrätten belysts. De belägg som där har presenterats, för att det finns ett tydligt samband mellan moral och straffrätten samt att det är av stor vikt att moraliska värderingar ses över inför stora straffrättsliga reformer, ska nu appliceras mer konkret på just det föreslagna tillräknelighetskravet. Det ska analyseras huruvida den föreslagna tillräknelighetsregleringen vore förenlig med de moraliska värderingarna kring ansvar och tydliga kopplingar till juridiken ska göras.

²¹⁵ Leijonhufvud 2015, s. 20-23.

6.2 Konformitetsprincipen och skuldprincipens betydelse för straffrätten

Konformitetsprincipen är en av straffrättens mest fundamentala grundsatser och som framgått av kapitel 4 tycks de flesta i doktrinen anse att den är av stor vikt för straffrätten. Principen är så grundläggande att det bör kunna motiveras mycket väl för att den ska kunna bortses ifrån. Visserligen har det historiskt sett funnits uppfattningar om att konformitetsprincipen kan åsidosättas. Det har även konstaterats i doktrin att den, oavsett åsikter om dess betydelse för juridiken, inte alltid tas hänsyn till i gällande rätt, främst när det handlar om den rättsliga betydelsen av psykiska störningar. Dock har det av utredningen i denna uppsats hittills inte framkommit några åsikter eller argument som direkt förkastar konformitetsprincipen eller menar att strafflagstiftningen absolut *inte* bör överensstämma med den. Tvärt om är det tydligt att principen är mycket grundläggande för straffrätten och bär på ett viktigt budskap som bör återspeglas i lagstiftningen. Även i förarbeten, som exempelvis Psykiatrilagsutredningens betänkande kring förslaget på återinförande av tillräknelighetskravet, poängteras konformitetsprincipens betydelse för straffrätten.

En reglering som innebär bestraffning av alla otillåtna gärningar, dvs. i strid med konformitetsprincipen, förstärker möjligen kriminaliseringens avskräckningseffekt, men en sådan lagstiftning vore obarmhärtig, inhuman och omoralisk. En straffreglering som inte tar sikte på huruvida människor kan rätta sig efter lagen är orättvis. En sådan lagstiftning skulle uppfattas som godtycklig maktutövning av medborgarna och den önskvärda allmänpreventiva effekten skulle därmed riskera att försvagas. En straffreglering med påbud och förbud ska bidra till att påverka medborgarna så att de undviker visst förkastligt beteende. För att detta syfte ska fylla någon funktion krävs det att medborgarna, som straffregleringen riktar sig till och ska påverka, kan följa lagstiftningen så att de har möjlighet att undvika de kriminaliserade gärningarna. Dessutom förtjänar inte en person att straffas om han eller hon inte har kunnat undvika den olagliga handlingen. Det tycks med andra ord vara mycket viktigt att vår straffreglering genomsyras av konformitetsprincipen och det finns därmed inte någon anledning att i denna uppsats ifrågasätta principens betydelse för straffrätten. Det är således rimligt att i det följande utgå ifrån att det är mycket eftersträvansvärt att strafflagstiftningen genomsyras av konformitetsprincipen, även om den i praktiken kanske inte alltid har tagits hänsyn till i gällande rätt.

Resonemanget kring konformitetsprincipens betydelse för straffrätten kan appliceras även på skuldprincipen. Det har i denna uppsats inte heller gällande den framkommit argument som

tyder på att dess betydelse för straffrätten bör ifrågasättas. Tvärtom är även denna princip mycket fundamental och bör återspeglas i lagstiftningen. Argument i såväl doktrin som förarbeten har i denna uppsats bekräftat principens centrala roll i straffrätten, både i Sverige och i andra rättsstaters rättssystem och det har inte funnits någon anledning att ifrågasätta detta.

Det har nu alltså konstaterats att konformitetsprincipen och skuldprincipen bör genomsyra vår strafflagstiftning. Det är därmed relevant att studera huruvida den föreslagna tillräknelighetsregleringen vore förenlig med dessa principer och därmed lämplig att återinföra i svensk rätt. Det har i avsnitt 4.2 och 4.3 redogjorts för de argument i doktrin och förarbeten som har förts fram genom åren för att visa att principerna föranleder ett återinförande av tillräknelighetskravet. Med utgångspunkt i dessa ska det nu studeras om så är fallet.

6.2.1 Konformitetsprincipen – ett argument för en tillräknelighetsreglering

Som framgått av avsnitt 4.2 tar konformitetsprincipen sikte på kopplingen mellan straffansvar och huruvida en individ kan följa lagen. En person som inte kan följa lagen eftersom han eller hon inte har kunnat kontrollera sitt beteende, exempelvis på grund av en psykisk störning som påverkar kontrollförmågan, bör enligt principen inte kunna bli straffrättsligt ansvarig för sitt handlande. Så är även fallet om personen ifråga saknat kunskap om att ett beteende är olagligt. Han eller hon kan då helt enkelt inte hjälpa att en olaglig handling begås.

Det föreslagna tillräknelighetsbegreppet tar sikte på just en persons kontroll över sitt handlande och förståelsen för situationen som denne befinner sig i. Otillräknelig, och därmed fri från straffansvar, ska därför, enligt Psykiatrilagsutredningens förslag, den vara som inte har förstått innebörden av sitt handlande på grund av en psykisk störning och därmed inte har kunnat skilja på vad som är rätt och fel, eftersom dennes uppfattning om exempelvis omgivningen har varit annorlunda. Sett till de nyss nämnda kraven som konformitetsprincipen ställer upp tycks det därför mycket rimligt att otillräkneliga personer inte ska kunna hållas ansvariga för sitt handlande. De har, på grund av sitt sinnestillstånd, inte kunnat rätta sig efter lagen, som enligt konformitetsprincipen är ett krav för att straffansvar ska kunna bli aktuellt. Det är som sagt dessutom en förutsättning för att straffrättens syfte ska fylla någon funktion. Av den anledningen vore den föreslagna tillräknelighetsregleringen förenlig med

konformitetsprincipen, eftersom den ställer krav på viss förmåga att följa lagen för att ansvar ska kunna utkrävas.

6.2.2 Skuldprincipen – ett argument för en tillräknelighetsreglering

Liksom med konformitetsprincipen har det konstaterats att även skuldprincipen bör genomsyra straffrätten och dess lagstiftning. På samma sätt som ovan är det därmed relevant att försöka klargöra huruvida en tillräknelighetsreglering vore förenlig även med skuldprincipen.

Straffansvar förutsätter skuld enligt skuldprincipen. Det innebär att det krävs att en person har förmåga att ta ansvar för att skuld och därmed straff ska bli aktuellt. Kriminalisering av gärningar som inte innefattar skuld är således uteslutet enligt principen. De människor som enligt Psykiatrilagsutredningen skulle anses som otillräkneliga har en mycket överklig uppfattning om sin omgivning och situationen de befinner sig i. Dessutom kan deras kontroll över sina handlingar ifrågasättas och de bör därmed inte kunna klandras för sitt agerande. Att hävda att dessa individer har förmåga att ta ansvar över sitt handlande vore knappast rimligt. De bör därför inte kunna beläggas med skuld. Eftersom det vore oförenligt med skuldprincipen att ha en lagstiftning som inte innefattar skuld, bör dessa personer därmed inte kunna fällas till ansvar, om lagstiftningen ska vara förenlig med principen. Detta innebär att skuldprincipen föranleder en reglering som kräver tillräknelighet för att straffansvar ska kunna bli aktuellt.

6.2.3 Konstaterande kring principerna i förhållande till den föreslagna regleringen

I så väl doktrin som förarbeten har argument presenterats kring att konformitetsprincipen och skuldprincipen föranleder en tillräknelighetsreglering. Det har nu även här konstaterats att så är fallet, eftersom det utifrån underlaget till denna uppsats inte har funnits anledning att ifrågasätta detta. Principerna är mycket fundamentala för straffrätten och eftersträvansvärda för vår lagstiftning. Straffrättens allmänpreventiva effekt riskerar att försvagas om lagstiftningen inte genomsyras av konformitetsprincipen, eftersom regleringen då vore inhuman och orättvis. För att straffsystemet ska kunna bidra till att människor undviker förkastliga handlingar krävs det att medborgarna som regleringen riktar sig till har tillfälle eller förmåga att rätta sig efter lagen, vilket otillräkneliga personer inte skulle ha. Skuld- och konformitetsprincipens syn på ansvar har dessutom visats vara direkt applicerbar på den föreslagna tillräknelighetsregleringen och motiverar därmed ett rättssystem som ställer krav

på tillräknelighet för straffansvar. Det ska dock sägas att det finns ett motstående intresse i att kriminaliseringens avskräckningseffekt möjligen skulle förstärkas om istället alla otillåtna handlingar bestraffades och hänsyn därmed inte togs till konformitetsprincipen.

6.3 Syftet med bestraffning – ett argument *för* eller *mot* ett tillräknelighetskrav?

Det finns olika uppfattningar om vad syftet med bestraffning egentligen är och åsikterna har varierat historiskt. Syftet med bestraffning i vår straffreglering idag är dels att markera för medborgarna att visst handlande inte är accepterat och därmed kriminaliserat, dels att behandla gärningsmannen. Det handlar med andra ord om att förebygga brottslighet samt att behandla den som har begått ett brott. Påföljderna ska därför vara anpassade till lagöverträdarens behov och samtidigt ha en behandlande karaktär. Syftet med straffrätten har i såväl doktrin som förarbeten diskuterats i samband med ett eventuellt återinförande av tillräknelighetskravet. Huruvida det talar för eller emot ett återinförande är dock som sagt något oklart, eftersom olika argument pekar åt olika håll. Dessutom kan argumenten till viss del ifrågasättas.

6.3.1 Ifrågasättande av Psykiatrilagsutredningens argument kring det preventiva syftet

Det preventiva syftet har i Psykiatrilagsutredningens betänkande förts fram som ett argument *för* en tillräknelighetsreglering. Syftet, att markera att visst handlande inte är accepterat av samhället, tycks dock inte helt förenligt med en tillräknelighetsreglering. Straffrätten är uppbyggd av påbud och förbud för att få medborgarna att undvika visst förkastligt beteende. En tillräknelighetsreglering, som innebär att otillåtna handlingar begångna av vissa psykiskt sjuka personer inte är straffbara, bidrar knappast till att markera att vissa gärningar inte är accepterade av samhället, på ett sätt som får fler att undvika dem.

Istället finns det en risk för att de otillräkneliga personerna tvärtom förlorar respekten för straffsystemet, eftersom de ändå inte kan fällas till ansvar. Det finns en risk, i alla fall teoretiskt, för att det med medvetenheten om att man inte kan bli ansvarig för sina egentligen olagliga handlingar följer en minskad respekt för straffbestämmelserna som gör det lättare att tumma på reglerna. Människor är uppenbarligen till viss del benägna att begå otillåtna handlingar, annars hade kriminalisering av sådana gärningar inte behövts. Att exempelvis mörda eller misshandla någon ”bara för att man kan det utan att bli ansvarig” är dock inte särskilt troligt. Denna teoretiska tanke, om risk för minskad respekt för straffregleringen, är därför antagligen endast applicerbar på olagliga handlingar som gärningsmannen själv kan

vinna på, exempelvis ekonomisk brottslighet, eller som inte skadar andra. Det är dock minst lika viktigt att straffhotet har effekt på sådana brott som på grova våldsbrott. En risk för minskad respekt för rättsreglerna bör därför beaktas även om den risken inte innebär en fara för just våldsbrott.

Möjligen är det dock inte särskilt troligt i praktiken att otillräkneliga personer på ett sådant systematiskt sätt skulle utnyttja systemet för att de inte bär något juridiskt ansvar för sitt handlande. Människor kommer aldrig ifrån att de har ett samvete för det sätt på vilket de väljer att agera, även om de i juridisk mening inte kan fällas till ansvar för ett brott. Detta stoppar säkerligen många från att begå otillåtna handlingar, trots att de ”kan”. Dessutom ska det komma ihåg att de personer som enligt Psykiatrilagsutredningens betänkande i en tillräknelighetsreglering skulle anses som otillräkneliga och därmed gå fria från ansvar, är personer som är mycket allvarligt psykiskt störda. Att dessa människor skulle vara förmögna att systematiskt utnyttja vårt straffsystem låter inte särskilt troligt.

Vidare har straffrättsreformatorn Anselm von Feuerbach och rättsfilosofen Jeremy Bentham för länge sedan anfört att psykiskt störda lagöverträdare inte går att påverka med det allmänna straffhotet, med påbud och förbud, som det preventiva syftet bygger på. Dessa personer bör därför inte omfattas av straffbestämmelserna, eftersom det vore direkt onödigt. Bestraffning av dessa personer kan t.o.m. vara skadligt för straffsystemets trovärdighet och därmed för dess genomslag.

6.3.1.1 Risk för utnyttjande

Även om det alltså inte tycks särskilt troligt att de otillräkneliga personerna själva skulle utnyttja straffsystemet finns det istället en eventuell risk för att andra gör det. En teori om att dessa psykiskt sjuka personer skulle utnyttjas inom den organiserade brottsligheten som s.k. målvakter, dvs. personer som får ta skulden för andras brottslighet, är inte helt osannolik. Att kriminella grupper i framtiden skulle utnyttja människor som ändå inte kan bli straffrättsligt ansvariga och som dessutom är psykiskt instabila, är därför inte helt otroligt. Detta är dock endast spekulationer och det är svårt att här dra några slutsatser kring detta utan att kunna förankra argumenten i en kriminologisk utredning. Det är dock en teoretisk risk som är värd att belysa här för att konstatera att den bör ses över i framtida utredningar, så att slutsatser kring detta kan dras, innan en tillräknelighetsreglering är redo för att bli verklighet.

6.3.1.2 Otillräknelighet endast i det enskilda fallet

Det är en sak som ska uppmärksammas och poängteras i samband med de teoretiska riskerna som nu har belysts. Den tillräknelighetsbedömning som enligt Psykiatrilagsutredningens betänkande föreslås, för att avgöra om en person ska anses otillräknelig och därmed fri från ansvar, görs i det enskilda fallet. Detta har förklarats ovan i avsnitt 3.2.2. samt 4.5. Den föreslagna regleringen innebär alltså inte bestämmelser som generellt talar om vilka personer som ska anses otillräkneliga och därmed fria från ansvar. Detta gör självklart att de eventuella risker som nyss har uppmärksamrats inte tycks särskilt överhängande i praktiken. Det är svårt att utnyttja ett system, där otillräkneliga personer går fria från straffansvar, om det inte i förväg går att veta vem som är otillräknelig och inte i lagens mening.

Sammanfattningsvis kan det sägas att det finns aspekter som tyder på att en tillräknelighetsreglering skulle medföra risker för ett hot, i alla fall teoretiskt, mot det preventiva syftet. Dels sänder ett undantagande av straffansvar fel signaler, dels kan en sådan reglering bidra till att medborgarna får en minskad respekt för regleringarna kring vad som är tillåtet och inte. Samtidigt finns det dock mycket som tyder på att dessa risker inte vore särskilt överhängande i praktiken. Dels vore det svårt att utnyttja rättssystemet när tillräknelighetsbedömningen inte tar sikte på en generell otillräknelighet, dels kan psykiskt sjuka personer ändå inte påverkas av det allmänna straffhotet. Dessutom har det poängterats att det är skadligt för rättssystemets trovärdighet och effekt om dessa människor omfattas av bestraffningen. Med andra ord skulle det kanske snarare vara ett hot mot det preventiva syftet att ha en reglering som straffar även de som inte är påverkbara av det allmänna straffhotet. Det är heller knappast lagstiftarens mening att med en tillräknelighetsreglering sända andra signaler till medborgarna om vad som är tillåtet och inte. Något som pekar på det har i alla fall inte framgått av förslaget i betänkandet. Risken för att en tillräknelighetsreglering skulle kunna få oönskade effekter, oavsett lagstiftarens avsikt, är dock viktig att belysa. För att risken ska kunna konstateras mycket liten, eller t.o.m. elimineras, måste den lyftas fram och analyseras. Sammantaget tycks risken inte särskilt stor för att det preventiva syftet skulle hotas vid ett återinförande av tillräknelighetskravet. De argument som förts fram i förarbeten och doktrin, kring det preventiva syftet, ska därför inte vidare ifrågasättas.

6.3.2 Ifrågasättande av Psykiatrilagsutredningens argument kring behandlingstanken

Det andra syftet med bestraffningen är alltså att behandla gärningsmannen, vilket av olika anledningar har lagts fram som ett argument *mot* en tillräknelighetsreglering av

Psykiatrilagsutredningen. De belyser i sitt betänkande att den s.k. behandlingstanken, av brottspreventiva och humanitära skäl, bör fortsätta ha betydelse när domstolen ska välja påföljd, vilket talar emot att återinföra tillräknelighetskravet. Straffsystemet syftar som helhet till att motverka brott och forskning har visat att vårdrelaterade påföljder har en viss brottspreventiv effekt på allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. En väl lämpad vårdrelaterad påföljd bör därmed inte hindras av en straffreglering med särskilda regler kring ansvar och skuld.

Visserligen kan det i och med detta tyckas olämpligt med en reglering som innebär att vissa psykiskt störda lagöverträdare går fria från ansvar eller blir dömda till vanliga påföljder, när de med dagens reglering skulle bli dömda till vård och därmed behandlade i enlighet med behandlingssyftet. Psykiatrilagsutredningen tycks dock ha haft detta i åtanke när de utformade sitt förslag på förändring i SOU 2012:17. Argumentet som i betänkandet presenteras, *mot* en tillräknelighetsreglering, kan därför ifrågasättas. Det framgår tydligt av förslaget i SOU 2012:17, vilket också har nämnts i avsnitt 3.2.3.1, att vårdbehovet ska kunna tillgodoses oavsett påföljd. Brottslingarna ska kunna vårdas oavsett vilken påföljd de döms till genom att vårdbehovet ska kunna tillgodoses vid verkställigheten av påföljden. Dessutom är den föreslagna reglering som sagt mycket snäv. Detta innebär att endast de allra sjukaste lagöverträdarna, som idag omfattas av det absoluta fängelseförbudet i 30 kap 6§ BrB 2st, kommer att anses som otillräkneliga och därmed gå fria från ansvar. I praktiken kommer detta antagligen innebära att dessa otillräkneliga lagöverträdare många gånger enligt det rättspsykiatriska utlåtandet är föremål för psykiatrisk tvångsvård och vårdbehovet kan därmed tillgodoses trots att personen ifråga inte blir dömd. Dock finns det självklart en risk för att vissa personer kommer att gå fria från ansvar och inte heller vara föremål för tvångsvård. Dessa lagöverträdare får då varken något straff eller någon vård, vilket inte tycks särskilt önskvärt ur behandlingssyftets perspektiv. Dock har dessa personer då genomgått en rättspsykiatrisk undersökning, där professionella personer har ansett att de inte är i behov av psykiatrisk tvångsvård och det bör därmed inte finnas något akut vårdbehov att tillgodose. Dessutom föreslås att s.k. särskilda skyddsåtgärder ska kunna bli aktuella om den otillräknelige lagöverträdaren saknar vårdbehov men anses farlig samt att det finns risk för återfall i brott av allvarligt slag.

Psykiatrilagsutredningen poängterar på liknande sätt det faktum att vårdbehov enligt förslaget ska kunna tillgodoses, även om vård inte skulle vara en självständig påföljd som i dagens

reglering. Den risk som de i betänkandet belyser angående bevarandet av behandlingstanken tycks sammantaget inte särskilt oroande. Det viktigaste måste ändå vara att vårdbehovet blir tillgodosett, oavsett om det sker genom val av påföljd eller genom verkställighet. Dessutom förankras argumentet kring behandlingstanken, *mot* en tillräknelighetsreglering, bl.a. i att en humanitär reglering bör eftersträvas. Det tycks dock knappast försvarligt, ur just humanitär synpunkt, att argumentera för att behålla en reglering där psykiskt störda personer döms till ansvar för gärningar de inte kunnat rå för. Med en sådan reglering kan visserligen brottslingarna dömas till vård, men det vårdbehovet kan tillgodoses även med en tillräknelighetsreglering, utan en dom om straffansvar.

6.3.2.1 Straffansvarets betydelse för behandlingsresultatet

Vad som dock talar emot dessa argument och som är av stor vikt att belysa, är det faktum att det i förarbetena har poängterats att det finns positiva aspekter med att en gärningsman fälls till ansvar för sitt handlande. Det är mycket beaktansvärt att det från läkarhåll har konstaterats att behandlingsresultatet för en gärningsman påverkas positivt om han eller hon döms till ansvar. Ett av de främsta syftena med straffrätten är att behandla brottslingar och se till att de kommer tillbaka ut i samhället och där på ett eller annat sätt kan bidra. En rättsordning som effektiviserar behandlingen bör därför vara att föredra. Det har även från medicinskt håll sagts att det är lättare för en gärningsman att i efterhand förneka sitt förkastliga handlande om han eller hon inte har blivit straffrättsligt ansvarig för det. Personen kan då skylla på att denne ändå inte hade kunnat undvika gärningen på grund av sin otillräknelighet. Möjligen kan detta resultera i att risken för återfall är överhängande, eller i alla fall att personen ifråga får en minskad respekt för rättsreglerna och det faktum att vissa handlingar inte är tillåtna. Å andra sidan tar som sagt tillräknelighetsbedömningen inte sikte på någon generell otillräknelighet. Gärningsmannen ifråga kan därmed inte veta om han eller hon skulle anses otillräknelig och därmed fri från ansvar även vid ett lagbrott i framtiden.

6.3.2.2 Straffansvarets psykologiska betydelse samt dess vikt för offrens upprättelse

Förutom den medicinska aspekten som från läkarhåll har konstaterats, bör det även kunna spekuleras kring vikten av att bära ansvar för sina handlingar, rent psykologiskt och moraliskt. Skuldens viktiga betydelse har poängterats även i doktrin där det bl.a. sägs att skuld handlar om gärningsmannens relation till eventuella offer. Kanske finns det en viktig poäng i att en person måste ansvara för sitt agerande och stå till svars för den skada som han eller hon har orsakat på samhället eller ett oskyldigt offer, för att inse allvaret i handlingen

och därmed undvika ett liknande beteende i framtiden. Säkerligen är det också av mycket stor vikt för offer och anhöriga att få den, i alla fall rättsliga, upprättelse som det innebär att en gärningsman får stå till svars för det som han eller hon har gjort och dömas till ansvar för handlingen. Dessutom har det sagts att kriminaliseringens avskräckningseffekt möjligen skulle förstärkas om alla otillåtna handlingar bestraffades.

Sammanfattningsvis kan det sägas att faktorer kring behandlingstanken tycks ha tagits i beaktning när Psykiatrilagsutredningens förslag på ny lagstiftning utformades. Argumentet kring behandlingstanken som presenteras i Psykiatrilagsutredningens betänkande tycks därmed inte särskilt övertygande. Vårdbehovet går att tillgodose även med en tillräknelighetsreglering och det humanitära resonemanget är knappast hållbart då en reglering som straffar även människor som inte kan rå för sitt handlande svårligen kan påstås human. Dock finns det viktiga faktorer som tyder på positiva aspekter med att en person som har begått ett brott också får ansvara för det. Behandlingsresultatet har konstaterats bli bättre, vilket självklart är eftersträvansvärt då målet är att få tillbaka människor ut i samhället, gärna på ett effektivt sätt. Dessutom kan det vara av stor vikt, rent moraliskt och psykologiskt, att gärningsmannen behöver ansvara för sitt handlande och därigenom inser allvaret med det. Offrens och de anhörigas perspektiv ska inte heller underskattas här. Att en gärningsman får stå till svars för sitt handlande innebär många gånger en slags upprättelse för de berörda, i alla fall juridiskt.

6.4 Risker med en särbehandlande tillräknelighetsreglering

Det har i förarbeten uttryckts en oro inför den eventuella särbehandling som en tillräknelighetsreglering skulle innebära. Även om särbehandlingen troligen enligt många skulle ses som en s.k. positiv särbehandling, kvarstår det faktum att regleringen skulle medföra att vissa allvarligt psykiskt störda personer som begår brott behandlas annorlunda än andra lagöverträdare.

Argumentet som i kapitel 4 har presenterats, om risken för att alla psykiskt störda personer skulle stigmatiseras som ansvarslösa, är svagt eftersom tillräknelighetsbedömningen som sagt tar sikte på gärningsmannens agerande i en särskild situation. Det handlar alltså inte om att bedöma någon generell otillräknelighet. Det blir därmed ohållbart att hävda att en tillräknelighetsreglering skulle medföra en risk för att alla allvarligt psykiskt störda människor

skulle stigmatiseras som otillräkneliga och därmed ansvarslösa. Dock finns det andra aspekter som bör belysas i samband med eventuella risker med en särbehandlande straffreglering.

Å ena sidan menar som sagt Jareborg att ett rättssystem som bestraffar människor trots att de inte kunnat rätta sig efter lagen vore inhumant och obarmhärtigt. Å andra sidan kan en reglering med ett krav på tillräknelighet för straffansvar, som därmed innebär särbehandling, också tyckas just inhuman. Det är i detta sammanhang mycket viktigt att komma ihåg att en person som begår ett brott inte endast är gärningsman, utan även ett offer för rättssystemet och i detta fall ett särbehandlande sådant. Det är därför viktigt att beakta det faktum att en särbehandling görs och kan resultera i att människor känner sig kränkta eftersom de inte behandlas på samma sätt som övriga medborgare. Kanske är detta särskilt viktigt eftersom särbehandlingen i detta fall grundar sig i att personen ifråga lider av psykisk ohälsa och därmed redan är instabil.

Trots att särbehandlingen säkert enligt många skulle anses positiv, kan det uppfattas kränkande att inte behandlas som övriga medborgare. Det finns därmed en risk för att människor som berörs av lagstiftningen känner sig illa behandlade för att de inte likställs med övriga medborgare. Trots en god avsikt från lagstiftaren kan alltså särbehandlingen i sig uppfattas nedvärderande. Oavsett särbehandlingens karaktär, positiv eller inte, känns det troligen allt annat än positivt att av samhället bli dömd till att vara en person som är så störd att denne inte kan rå för sina egna handlingar och inte heller kan bära något ansvar för dem. Dessutom ska det kommas ihåg att Sverige har undertecknat och ratificerat FN's konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) och att vi därmed ska främja, skydda och säkerställa att dessa personer åtnjuter samma mänskliga rättigheter som andra människor. Att påstå att de otillräkneliga lagöverträdarna med en tillräknelighetsreglering inte skulle åtnjuta samma mänskliga rättigheter som andra människor är dock inte särskilt rimligt. Ett av syftet med tillräknelighetsregleringen är ju trots allt att åstadkomma en rättvisare rättsordning, där personer som inte har kunnat rå för sitt handlande inte ska behöva straffas för det.

6.4.1 Vikten av att ibland behandla människor olika

Vad som dock är viktigt i samband med detta resonemang är att uppmärksamma skillnaden mellan likabehandling och likvärdig behandling. Medvetenheten om skillnaden mellan dessa ökar nämligen förståelsen för vikten av att ibland lagstifta på ett sätt som innebär viss

särbehandling. Eftersom människor är olika och inte har samma förutsättningar och likställda utgångspunkter, kan det i vissa fall krävas att de faktiskt behandlas olika för att ett rättvist resultat ska kunna uppnås. Det handlar om att behandla olika människor olika, men likvärdigt, så att resultatet i slutändan ändå blir så lika som möjligt för alla. Att istället alltid behandla alla människor helt lika, trots olikheter och olika förutsättningar, skulle tvärtom kunna få motsatt effekt och snarare resultera i orättvisa.

Detta tankesätt, att anpassa straffrättsliga regleringar efter vem de berör, för att på så sätt uppnå rättvisa på grund av människors olikheter, finns redan implementerat i gällande rätt genom särregleringar för unga lagöverträdare. Att vid behov utforma särskild lagstiftning för en viss grupp av lagöverträdare, för att uppnå ett rättvist resultat, är därmed troligen en bra lösning, som säkerligen skulle kunna appliceras även på otillräkneliga lagöverträdare. Det ska dock poängteras att den risk som nyss belysts, om att särbehandlingen kan upplevas som kränkande för de otillräkneliga lagöverträdarna, troligen inte är lika stor för unga lagöverträdare.

6.4.2 En särreglerings eventuella påverkan på andra medborgare i samhället

Förutom att de personer som direkt omfattas av en särreglering kan uppfatta denna som kränkande, bör en risk kopplad till övriga medborgare också belysas. Möjligen kan människor uppfatta det orättvist att alla inte behandlas lika. Det kan tyckas orimligt att vissa människor inte ska behöva ansvara för sina handlingar och därmed kunna begå brott utan att ta konsekvenserna för det. Som Herbert Hart har uttryckt vore troligen våra rättsregler inte särskilt effektiva om de inte speglade människors syn på vad som är rätt och fel. En uppfattning hos medborgarna om att lagstiftningen är orättvis, skulle därmed enligt den teorin kunna påverka rättsreglernas effektivitet. Dessutom skulle förtroendet för rättssystemet möjligen kunna försvagas, eftersom det avgörande för straffansvaret i särregleringen inte blir handlingen som har begåtts utan vem som har begått den. Detta kan uppfattas som en ordning som medför risk för godtyckliga bedömningar.

Sammanfattningsvis finns det olika intressen som måste beaktas när det kommer till särregleringar. Argumentet om stigmatisering tycks som konstaterat inte särskilt hållbart. Dock finns det en risk för att de otillräkneliga lagöverträdarna som särbehandlas uppfattar detta som kränkande, även om lagstiftarens avsikt endast är god. Detta är självklart inte önskvärt. Dessutom kan en reglering, där vissa människor kan undgå straffansvar, uppfattas

som orättvis av övriga medborgare, vilket kan påverka rättssystemets effektivitet. Samtidigt kan särbehandling tvärt om vara nödvändigt i vissa fall, för att kunna uppnå ett rättvist resultat för olika människor med olika förutsättningar. Det är självklart mycket viktigt att beakta de juridiska konsekvenser som nya straffbestämmelser får. Det är dock även viktigt att ta hänsyn till andra, eventuellt icke önskvärda, effekter som lagstiftningen kan få på samhället och dess medborgare.

6.5 Ett eventuellt hot mot förutsebarheten

Det har i det föregående presenterats belägg för att större förändringar av rättssystemet bör ske med viss försiktighet, främst med hänsyn till den så viktiga förutsebarheten. Psykiatrilagsutredningen har poängterat vikten av detta när det gäller det eventuella återinförandet av tillräknelighetskravet och sagt att det är viktigt att det finns ett behov av en större förändring för att det ska vara motiverat att genomföra en sådan.

6.5.1 Rättsliga förändringar kan påverka förutsebarheten

Självklart är det mycket positivt att vårt rättssystem utvecklas och förändras, eftersom det är viktigt att rättsordningen är aktuell och speglar det samhället som den riktar sig till och ska påverka. Det är dock av stor vikt att den försiktighet som Psykiatrilagsutredningen belyser tas med i beräkningen inför en så omfattande förändring som ett eventuellt återinförande av tillräknelighetskravet. Det har upprepade gånger i denna uppsats poängterats att strafflagstiftningen riktar sig till medborgarna och ska styra dem så att de undviker vissa handlingar som ej ansetts accepterade av samhället. En av rättsordningens viktigaste uppgifter är därför att bidra till en bra förutsebarhet, där lagstiftningen är tydlig så att alla medborgare i samhället vet vad som är tillåtet och inte och har möjlighet att agera därefter. På så sätt kan människor undvika kriminaliserade handlingar, vilket är mycket grundläggande om straffhotet ska fylla någon funktion. En lagstiftning som exempelvis är svårtolkad kan dessutom uppfattas som ineffektiv och orättvis.

Om rättsliga förändringar sker exempelvis för ofta, för hastigt eller i för stor utsträckning, utan att det finns ett behov av dem, kan denna förutsebarhet påverkas. Om ändringar sker för ofta finns det risk för att rättssystemet inte hinner med och att exempelvis kontinuiteten i praxis blir lidande. Ändras lagstiftningen istället för hastigt och ogenomtänkt, finns det risk för att lagregler blir tvetydiga, otydliga eller svårtolkade, vilket även det hotar förutsebarheten, eftersom medborgarna får svårt att veta vad som är tillåtet och inte. Det ska

kommas ihåg att ett tillräknelighetskrav inte har funnits i svensk rätt på över 50 år och att regleringen därför vore helt ny för de allra flesta inom rättsväsendet idag. Problem med att tolka en sådan lagstiftning kan alltså uppkomma även hos juristerna och inte bara hos medborgarna. Å andra sidan kan det finnas en viss fördel med att en tillräknelighetsreglering faktiskt har funnits innan. Lärdomar från hur den fungerade i praktiken kan dras och eventuella problem med svårtolkade bestämmelser kan undvikas.

Troligen är risken inte så stor för att ett återinförande av tillräknelighetskravet skulle innebära en förändring som sker för tätt inpå en annan. Det var många år sedan brottsbalken trädde ikraft och en så stor förändring därmed gjordes. Det är heller inte troligt att ändringen skulle ske för hastigt. Diskussioner kring tillräknelighetskravet har pågått i princip ända sedan kravet togs bort i och med brottsbalkens tillkomst på 60-talet och ett flertal betänkanden kring ett återinförande har presenterats. Som sagt kan det dessutom vara en fördel att kravet har funnits i svensk rätt tidigare, om än för ett halvt sekel sedan.

Det är dock också viktigt att det finns ett behov av en stor förändring, så att de nyss nämnda riskerna inte tas i onödan. Vilka faktorer som ska vara avgörande för om ett sådant behov finns är dock något oklart, men av alla års diskussioner att döma bör det kunna antas att den svenska straffregleringen är i behov av någon form av förändring. Om den förändringen innebär ett återinförande av tillräknelighetskravet återstår dock att se.

6.5.2 Olika vetenskapliga discipliner involverade i den rättsliga förändringen

Den föreslagna tillräknelighetsregleringen har som sagt dessutom involverat flera olika discipliner och det finns begrepp i de föreslagna bestämmelserna från både juridiken och de andra vetenskaperna. Som vanlig medborgare, utan juridiska kunskaper, kan det många gånger vara svårt att veta hur den svenska lagstiftningen fungerar och vad den innebär i praktiken. När då begrepp från ett flertal olika discipliner vävs in i straffreglerna blir det knappast mindre komplicerat och med svårtolkade bestämmelser följer svårigheter att följa dem. Att de människor som denna lagstiftning berör och därmed ska påverka dessutom är psykiskt instabila, gör det inte heller lättare.

Det faktum att oklara och svårdefinierade begrepp och rekvisit lägger grund för tillräknelighetsregleringen är problematiskt på olika sätt. För det första bör som sagt svårtolkad och komplicerad lagstiftning undvikas i så stor utsträckning som möjligt med

hänsyn till medborgarna. Dessutom har Radovic poängterat att argumenten som förts fram genom åren, om att en förändring av lagstiftningen för psykiskt sjuka lagöverträdare bör ske för att den nuvarande regleringen innehåller svårtolkade begrepp, knappast är särskilt hållbara om otillräknelighetsbegreppet är lika svårtolkat. För det andra har Wennberg belyst det faktum att begreppen inte nödvändigtvis har samma definition inom de olika disciplinerna. Begrepp är utformade för att tjäna ett visst syfte i ett visst sammanhang och är därmed inte gjorda för att överföras och användas vetenskaper emellan. Sinnessillstånd som exempelvis allvarlig psykisk störning behöver inte innebära samma sak för en läkare eller rättspsykiatriker som för en jurist. Exempelvis ska, enligt Psykiatrilagsutredningens förslag, tillräknelighetsbedömningen göras av domstolen, där domstolens beslut ska vara baserat på ett uttalande efter en rättspsykiatrisk undersökning. Här är det alltså två olika discipliner som i olika led ska besluta kring samma fråga och där det ena beslutet påverkar det andra. Av nyss nämnda problematik att döma tycks detta inte särskilt lämpligt. Inom vården vårdar läkarna dessutom generellt hellre en för mycket än en för lite, medan en domstol hellre friar än fäller. Det finns med andra ord även en risk för ”krock” mellan de olika vetenskaperna och dess sätt att resonera.

Sammanfattningsvis är riskerna för att en förändring sker för hastigt och ogenomtänkt, eller för tätt inpå en annan, inte särskilt stora. Det får också, av de många diskussionerna att döma, antas att ett behov av en större förändring finns. Det är dock viktigt för förutsebarheten att svårtolkade begrepp från olika discipliner undviks i så stor utsträckning som möjligt i lagstiftningen, så att den inte blir svårtolkad eller svår att tillämpa. Det är av stor vikt att det finns en entydig och lättbegriplig definition av de komplicerade begrepp som är tvungna att ingå i den föreslagna tillräknelighetsregleringen, så att det inte uppstår liknande problem som påståtts finnas kring definitionen av allvarlig psykisk störning. Dessutom bör processer, i vilka olika discipliner ingår och ska fatta beslut där vissa för lagstiftningen centrala begrepp spelar en betydande roll, ske med stor försiktighet.

6.6 Ifrågasättande av argumentet kring en internationell harmonisering

Sverige är som sagt mycket ensamt i både EU och världen med att inte ha en straffrättslig reglering med ett krav på tillräknelighet för straffansvar. Det har i såväl förarbeten som doktrin poängterats att samarbetet i rättsliga frågor på flera sätt skulle kunna förbättras om vår reglering var mer lik andras. Bl.a. finns det en uppfattning om att en svensk strafflagstiftning som görs mer lik andra länders skulle kunna underlätta vid praktiska frågor som exempelvis

överföring av verkställighet. Dessa internationella aspekter har därmed ansetts tala *för* att en tillräknelighetsreglering bör återinföras i svensk rätt.

Att en förändring av våra rättsregler skulle lösa denna typ av problem och främja samarbetet med andra länder är självklart positivt. Argumentet är dock ensamt ganska svagt. Att påstå att Sverige bör ändra sin straffreglering för att andra länder har annorlunda regler, som för dem är mycket välfungerande, är inte särskilt övertygande. Att en viss rättsordning fungerar bra i andra länder innebär inte nödvändigtvis att det är den bästa även för oss i Sverige. Olika länder har olika förutsättningar, olika juridisk historia och medborgare med olika värderingar, kultur och syn på straffrätten. Kriminaliteten skiljer sig dessutom mellan olika länder och det kan finnas stora variationer i exempelvis synen på ansvar, behovet av bestraffning och syftet med strafflagstiftningen.

Sverige bör, med anledning av detta, primärt anpassa sin lagstiftning så att den passar här i vårt land. Vårt rättssystem ska dock självklart inte strida mot internationella regler. Det som därför talar för ett återinförande, när det kommer till internationella argument, är det faktum att det i FN-konventionen om inrättandet av en internationell brottmålsdomstol, som Sverige är ansluten till, finns ett krav på tillräknelighet. Dock gäller detta tillräknelighetskrav endast brott som begås internationellt och det finns inget internationellt krav på att länderna ska ha en tillräknelighetsreglering.

I dagsläget är det dessutom mycket svårt att veta hur den exakta utformningen av vår eventuella tillräknelighetsreglering skulle se ut och det är därför omöjligt att avgöra om och på vilket sätt den skulle främja ett samarbete med andra länder. Det bör också sägas att även om de flesta andra länder tillämpar någon form av tillräknelighetsreglering i sin strafflagstiftning innebär det inte nödvändigtvis att den motsvarar den som skulle bli aktuell i Sverige. Olika länder tillämpar olika tillräknelighetskriterier och bedömningsprocesser, även om grundtanken kanske är densamma.

I denna uppsats har det i avsnitt 2.4 visats att alla de andra skandinaviska länderna visserligen tillämpar ett krav på tillräknelighet för straffansvar, men att regleringarna ser olika ut. Här kan en koppling göras till det nyss sagda om problematiken kring begrepp från olika discipliner och det därmed eventuella hotet för förutsebarheten. Det har visats att utformningen av tillräknelighetsregleringarna i de olika skandinaviska länderna skiljer sig åt markant. Olika

begrepp används och tillräknelighet definieras på olika sätt. Om det finns en eventuell problematik redan med vår egen reglering, för att olika discipliner är inblandade och lagstiftningen därmed kan bli svårtolkad, vore det troligen näst intill omöjligt med ett samarbete där olika länders tillräknelighetsregleringar involveras. Detta talar för att överföring av verkställighet inte alls nödvändigtvis skulle underlättas.

Exakt vilka kriterier och bedömningsätt som skulle bli aktuella här i Sverige går heller inte att veta i dagsläget. Innan vi påstår att en förändring bör ske för att få ett straffsystem som liknar andra länders, bör vi nog först reda ut hur vår egen reglering skulle fungera. Att jämföra med andra länder utan att själva riktigt veta vad vi jämför med är inte särskilt övertygande.

Sammanfattningsvis är det internationella argumentet ensamt svagt. En tillräknelighetsreglering behöver inte nödvändigtvis vara den rätta för det svenska samhället och rättssystemet bara för att så är fallet i andra länder. Dessutom kommer vår reglering inte nödvändigtvis vara jämförbar med andra länders, bara för att samtliga ställer krav på tillräknelighet. Harmoniseringsargumentet, om bl.a. underlättande vid överföring av verkställigheten, är därmed inte särskilt övertygande. Den argumentation som har förts i såväl doktrin som förarbeten är egentligen inte alls irrelevant, eftersom ett främjat samarbete med andra länder på flera sätt kan vara önskvärt. Dock är det en argumentation som snarare bör lyftas fram i ett senare skede, när det står klart hur tillräknelighetsregleringen i Sverige faktiskt skulle se ut, både i teorin och i praktiken. Först då blir en jämförelse med andra länder aktuell och kan leda till en slutsats som har ett värde i diskussionerna kring om ett återinförande bör ske eller inte.

6.7 Vikten av en moraliskt försvarbar strafflagstiftning

Det har i föregående kapitel kunnat konstateras att det finns ett tydligt samband mellan moral och juridik, där det är oundvikligt att inom juridiken återkommande behöva ta ställning i olika moraliska frågor. Moralens inverkan är dessutom starkast inom just straffrätten och all kriminalisering har sin grund i moraliska bedömningar. Visserligen har det visats att det finns åsikter om att sambandet mellan moral och juridik inte alltid är självklart och att gällande rätt kan ha ett omoraliskt innehåll. Detta innebär dock inte att omoraliska regleringar är något eftersträvansvärt. Tvärtom har det visats att det är av stor vikt att den straffrättsliga regleringen är moraliskt försvarbar.

Även Psykiatrilagsutredningen poängterar vikten av att ha en etisk straffreglering, där ingen människa blir straffrättsligt ansvarig om det inte är etiskt försvarbart. Grunden till detta är den för straffrätten så fundamentala skuldprincipen, som bör genomsyra strafflagstiftningen. Kan en person inte rå för sitt handlande bör han eller hon inte straffas. En tydlig förankring av moralens värderingar kring ansvar finns i och med detta i straffrätten, vilket gör argumentet om att lagstiftningen ska vara moraliskt försvarbar strakt. Såväl skuld- och konformitetsprincipen som moralens värderingar kring ansvar tar sikte på människors medvetenhet, förmåga och insikt i relation till sina handlingar. Varken de fundamentala straffrättsliga principerna eller moralen tillåter därmed att människor straffas om de inte kunnat skilja på rätt och fel och förstått konsekvenserna av sitt handlande. Dessutom finns det i svensk rätt grundlagstiftning som ska försäkra att rättsreglerna är tillfredställande ur ett etiskt perspektiv samt internationell lagstiftning som Sverige anslutit sig till.

Som upprepade gånger har poängterats i denna uppsats ska straffrätten bidra till att styra människors beteende så att förkastliga och därmed kriminaliserade handlingar undviks. De påbud och förbud som straffrätten är uppbyggd av ska därför påverka medborgarna så att de undviker det av samhället oönskade beteendet. Som framgått av kapitel 5 menar Hart att rättssystemet skulle bli ineffektivt och labilt om det inte motsvarade och respekterade medborgarnas värderingar och åsikter om rätt och fel i den utsträckning det är möjligt. Av den anledningen är det mycket viktigt att rättsreglerna är moraliskt försvarbara så att medborgarna har en fortsatt respekt för lagstiftningen och rättssystemet blir så effektivt som möjligt. Eftersom långt ifrån alla människor är juridiskt kunniga är det troligen knappast vad som är rätt och fel rent juridisk som avgör människors åsikter. Istället är det snarare vad medborgarna anser är rätt och fel enligt någon slags moral som måste speglas i rättsreglerna för att rättssystemet ska bli effektivt som Hart beskriver.

6.7.1 Nödvärdigt med moraliska överväganden inför en straffrättslig förändring

Det har alltså konstaterats att straffansvar förutsätter moraliskt ansvar och viktats att det är av stor vikt att den straffrättsliga regleringen är moraliskt försvarbar. Det är därmed högst relevant att moraliska värderingar ses över och tas i beaktning i diskussionerna kring en större straffrättslig förändring, som exempelvis inför en eventuell tillräknelighetsreglering. För att försäkra att vår lagstiftning är moraliskt försvarbar bör därför moraliska överväganden göras inför ett eventuellt återinförande av tillräknelighetskravet.

En del moraliska aspekter berörs visserligen i det förslag som Psykiatrilagsutredningen har lagt fram i sitt betänkande och den uppmärksamme läsaren har lagt märke till dessa i det föregående. Någon mer djupgående analys görs dock inte, vilket är extra anmärkningsvärt eftersom det inledningsvis i betänkandet framgår att de etiska utgångspunkterna som en ny lagstiftning bör ha ska analyseras. Med andra ord finns det troligen en medvetenhet om vikten av att en sådan diskussion förs, ändå görs det inte. Utredningen i betänkandet är därmed på denna punkt något bristfällig.

6.7.2 Återinförandet av tillräknelighetskravet – en moraliskt försvarbar förändring?

När det alltså har konstaterats att det är mycket viktigt att studera en straffrättslig förändring i förhållande till moraliska aspekter, är det av intresse att undersöka om den föreslagna tillräknelighetsregleringen vore moraliskt försvarbar, gällande ansvar. För att undersöka detta bör helt enkelt synen på ansvar i den föreslagna regleringen jämföras med de moraliska värderingarna kring ansvar.

En handling ska ha skett frivilligt för att en person ska kunna anses moraliskt ansvarig för den. Personen ifråga ska också ha varit medveten om sitt agerande och dess konsekvenser. Av Psykiatrilagsutredningens betänkande framgår att tillräknelighetsbedömningen, som ska avgöra om en person ska anses otillräknelig och därmed inte kunna bli straffrättsligt ansvarig för sitt handlande, tar sikte på just denna typ av faktorer; människors medvetenhet, förmåga och insikt i relation till sina handlingar. Otillräknelig och därmed fri från straffansvar är den som inte haft förmåga att skilja på vad som är rätt och fel och som på grund av sin psykiska störning inte har kunnat förstå innebörden av sin gärning. Inte heller ska ansvar kunna läggas på en person som har haft förmåga att förstå innebörden av handlingen, men som inte har kunnat anpassa sitt handlande därefter.

En straffrättslig reglering som på detta sätt ställer krav på tillräknelighet hos gärningsmannen för att straffansvar ska kunna utkrävas, tycks alltså i allra högst grad moraliskt försvarbar, eftersom kraven mer eller mindre motsvarar de moraliska värderingarna kring ansvar. Att det dessutom är mycket viktigt att ha en moraliskt försvarbar reglering gör att tillräknelighetsregleringen tycks direkt eftersträvansvärd. Att dessa moraliska värderingar också går att förankra i straffrätten, genom skuld- och konformitetsprincipen, gör argumentet för att en tillräknelighetsreglering är eftersträvansvärd mycket tungt. Även grundläggande

straffrättsliga principer ställer alltså liknande krav på en reglering kring ansvar och de moraliska kraven tycks därmed högst relevanta.

Att ha en straffreglering som innebär att människor klandras för gärningar de inte har begått frivilligt eller inte har förstått konsekvenserna av tycks mycket orättvist. Moralen syftar främst till att åstadkomma en ökad respekt för våra medmänniskor, i synnerhet de med särskilda behov. Människor som är så allvarligt psykiskt störda att de skulle kunna anses som otillräkneliga enligt Psykiatrilagsutredningens betänkande, torde kunna utgöra dessa medmänniskor med särskilda behov. Att lagstifta på ett sätt som i så stor utsträckning som möjligt hjälper dessa människor tycks därför mycket eftersträvansvärt och moraliskt försvarbart, istället för att döma dem för handlingar de inte kunnat rå för.

Paralleller kan här dras till det ovan förda resonemanget kring behandlingstanken. Där sades det att det knappast vore humant att argumentera för en reglering utan tillräknelighetskrav, där människor kan straffas trots att de inte kunnat rå för sitt handlande. Med en sådan reglering kan visserligen brottslingarna dömas till vård, men det vårdbehovet kan tillgodoses även med en tillräknelighetsreglering, utan en dom om straffansvar. På samma sätt vore det omoraliskt att inte lagstifta på ett sätt som är rättvist och som så effektivt som möjligt och i så stor uträkning som möjligt hjälper människor med särskilda behov.

6.7.3 "Lindome-fallet" – ett tecken på människors starka moraliska åsikter

Det s.k. Lindome-fallet har valt att belysas eftersom medborgarnas reaktion efter den domen skulle kunna kopplas till resonemanget i denna uppsats kring människors moraliska värderingar kring ansvar. I Lindome-fallet blev människor minst sagt upprörda över det faktum att vårt rättssystem i praktiken kunde innebära att en person som hade berövat en människa livet kunde gå fri. Det gjordes försök att förklara situationen genom att beskriva hur vårt rättssystem fungerar och vikten av att det måste vara ställt utom varje rimligt tvivel att en person har gjort sig skyldig till ett brott för att han eller hon ska kunna dömas till ansvar. I detta fall tyckte dock ändå människor att det var obegripligt, rent moraliskt, att straffansvar kunde undgå i denna situation. Parallellen som vill dras till denna uppsats är att det med en tillräknelighetsreglering följer en risk för liknande reaktioner när otillräkneliga personer går fria från ansvar.

Lindome-fallet tyder på att de juridiska resonemangen och argumenten bakom en lagstiftning, som i praktiken kan innebära att en skyldig gärningsman går fri från straffansvar, inte alltid är de som medborgarna baserar sina åsikter på. Majoriteten av de som berörs av vår lagstiftning är människor utan juridisk kunskap eller insikt. Deras värderingar och åsikter kring straffrätten kommer därför sällan att formas utifrån välgrundade, juridiska resonemang. Människor i allmänhet baserar troligen snarare sina åsikter och tankar på någon form av moraliska värderingar, som varje människa har, oavsett juridisk kunskap eller inte. Moraliskt sett, för dessa människor, är det troligen lätt att då ifrågasätta varför en person, som begått en otillåten handling, inte ens ska behöva ta ansvar för den.

Att denna problematik är viktig att belysa beror på det resonemang som förts i 6.4.2, om en särreglerings påverkan på övriga medborgare, kring vikten av att medborgarna har respekt för straffregleringarna så att påbuden och förbuden kan bidra till att styra dem så att de undviker att begå brott. Som Hart har framfört, och som nyss nämndes, blir kriminaliseringen inte effektiv om den inte speglar medborgarnas syn på rätt och fel. Dessutom kan det uppfattas som att en särreglering medför risk för godtyckliga bedömningar, eftersom det avgörande för straffansvaret inte blir handlingen som har begåtts, utan vem som har begått den.

Sammanfattningsvis finns det ett tydligt samband mellan straffrätten och moral och det är av stor vikt att straffregleringen är moraliskt försvarbar. Det är av den anledningen viktigt att moraliska värderingar tas i beaktning inför större straffrättsliga förändringar och det har här kunnat konstateras att en tillräknelighetsreglering vore moraliskt försvarbar, utifrån det ansvarsperspektiv som tas.

7. Intresseavvägningar och slutsatser

7.1 Inledning

Det har i analysen tydligt framgått att det finns både för- och nackdelar med en straffrättslig reglering som ställer krav på tillräknelighet för straffansvar och att det därmed finns starka argument både för och mot ett återinförande. Detta beror på olika motstående intressen som alla är eftersträvaransvärda, men som alla omöjligen kan tillgodoses tillfullo om den föreslagna förändringen skulle ske. I analysen har vissa av argumenten från förarbetena och doktrinen ifrågasatts. Gällande några resonemang har det kunnat konstateras att vissa argument är starkare än andra och att de olika argumenten ibland innebär en intressekonflikt. Dessa ska nu ställas mot varandra för att till sist kunna dra några slutsatser av detta.

7.2 Intressekonflikter kring vad som är en human straffreglering

Å ena sidan är skuldprincipen och konformitetsprincipen mycket grundläggande för straffrätten och bör genomsyra vår lagstiftning. Det krävs att medborgarna, som regleringen riktar sig till och ska påverka, har tillfälle eller förmåga att rätta sig efter lagen för att straffrättens preventiva funktion ska bli effektiv. Dessutom förtjänar inte en person att straffas om denne inte har kunnat undvika att bryta mot lagen.

Otillräkneliga personer kan, på grund av sitt sinness tillstånd, inte rätta sig efter lagen, som enligt konformitetsprincipen är ett krav för att straffansvar ska kunna bli aktuellt. De kan inte heller ta ansvar för sitt handlande och bör därmed inte kunna beläggas med skuld. De bör i och med detta inte heller kunna fällas till ansvar eftersom det vore oförenligt med skuldprincipen att ha en lagstiftning som inte innefattar skuld. Den föreslagna tillräknelighetsregleringen vore därmed högst förenlig med de båda principerna och tycks följaktligen mycket önskvärd om de ska genomsyra vår straffreglering.

Vikten av att strafflagstiftningen är moraliskt försvarbar har också belysts, ett argument som är tungt och uppenbarligen relevant eftersom de moraliska värderingar kring ansvar går att förankra i straffrätten genom just skuld- och konformitetsprincipen. Såväl de moraliska värderingarna kring ansvar som de straffrättsliga principerna tar sikte på människors medvetenhet, förmåga och insikt i relation till sina handlingar. För moraliskt ansvar krävs det att en person har varit medveten om sitt handlande och dess konsekvenser. Det har konstaterats att straffansvar förutsätter moraliskt ansvar och att det är mycket viktigt att våra straffregleringar är moraliskt försvarbara. Med andra ord bör någon, som inte har varit medveten om sitt agerande och dess konsekvenser, inte kunna straffas. Det vore omoraliskt.

En straffreglering som strider mot skuldprincipen och konformitetsprincipen eller som inte är moraliskt försvarbar vore därmed orättvis, omoralisk och inhuman, vilket skulle öka risken för att den önskvärda allmänpreventiva effekten undermineras.

Å andra sidan innebär en sådan reglering särbehandling av vissa psykiskt störda lagöverträdare, vilket knappast heller tycks humant. Som framgått av resonemanget i kapitel 6 kan dessa otillräkneliga personer känna sig kränka, oavsett om särbehandlingen är positiv och lagstiftaren endast har haft goda avsikter. En särbehandlande straffregelring kan även påverka övriga medborgare i samhället. Det kan uppfattas orättvist att vissa människor inte ska behöva

ansvara för sina handlingar och även här finns det då risk för förlorad respekt för rättssystemet. Hart har ju påpekat att ett rättssystem bör spegla medborgarnas åsikter och värderingar om rätt och fel, i den mån det är möjligt, för att vara effektivt. Dessutom har det poängterats att en straffrättslig reglering, där alla otillåtna handlingar bestraffas, utan hänsyn till konformitetsprincipen, möjligen skulle förstärka kriminaliseringens avskräckningseffekt.

Det har dock också poängterats, i samband resonemanget kring en särbehandlande lagstiftning, att olika behandling av olika människor kan vara mycket positivt och ibland t.o.m. nödvändigt för att uppnå ett rättvist resultat. Det viktiga är att behandlingen är likvärdig. Människor är olika och har olika förutsättningar. Att anpassa regleringarna efter detta kan därmed vara mycket önskvärt och som sagt t.o.m. nödvändigt för att undvika just orättvisa.

Argumentet om att en tillräknelighetsreglering skulle innebära risker kopplade till särbehandlingen och att lagstiftningen skulle anses inhuman tycks därmed inte särskilt starkt. Att en reglering som inte är förenlig med skul- och konformitetsprincipen samt moraliska värderingar kring ansvar vore orättvis, omoralisk och inhuman är betydligt mer övertygande. Medvetenheten om att en särbehandlande reglering kan uppfattas kränkande av de otillräkneliga samt att övriga medborgare kan uppfatta en sådan ordning orättvis, är dock viktig, så att exempelvis förebyggande åtgärder kan vidtas.

7.3 Intressekonflikter kring möjligheten för medborgarna att följa lagen

Vikten av att konformitetsprincipen genomsyrar straffregleringen kan också ställas mot resonemanget kring risken för ett hot mot förutsebarheten. Det har nu upprepade gånger poängterats att det är av stor vikt att straffregleringarna genomsyras av konformitetsprincipen, eftersom det krävs att medborgarna som regleringen riktar sig till har möjlighet att rätta sig efter lagen för att regleringen ska kunna påverka medborgarnas val. Av den anledningen behövs en tillräknelighetsreglering. Det i föregående kapitel förda resonemanget kring rättssystemets förutsebarhet talar dock istället för att en tillräknelighetsreglering tvärt om skulle kunna bidra till att människor inte alls kan rätta sig efter lagstiftningen, eftersom det finns en risk för att den skulle innehålla krångliga begrepp och bli svårbegriplig. Det är mycket viktigt att lagstiftningen är förutsebar så att medborgarna kan välja sina handlingar och undvika att begå brott. En lagstiftning som inte är förutsebar kan bli ineffektiv och dessutom uppfattas som orättvis.

Det sistnämnda resonemanget är dock relativt svagt i jämförelse med vikten av en lagstiftning som genomsyras av konformitetsprincipen. Det kan vidtas åtgärder och iakttas försiktighet vid ett eventuellt återinförande av tillräknelighetskravet, så att en oförutsebar reglering undviks. Medvetenheten om risken gör att lagstiftaren kan agera proaktivt. Även i intressekonflikten kring rättssystemets förutsebarhet tycks därmed vikten av en lagstiftning som är förenlig med konformitetsprincipen vara mest beaktansvärd.

7.4 Fördelar med ett tillräknelighetskrav står mot viktiga aspekter med att ta ansvar

Det har konstaterats att de i avsnitt 6.3.1 belysta riskerna med en tillräknelighetsreglering, som skulle kunna hota straffrättens preventiva syfte, inte är särskilt överhängande i praktiken. Tvärtom skulle en lagstiftning som straffar människor som inte kan rå för sitt handlande kunna vara skadlig för straffsystemets trovärdighet och effekt. Det har också visats att straffrättens syfte att behandla personer som har begått brott bör kunna uppfyllas med den föreslagna tillräknelighetsregleringen. Visserligen har vårdrelaterade påföljder en viss brottspreventiv effekt på allvarligt psykiskt störda lagöverträdare. Vårdbehovet kan dock tillgodoses även med en tillräknelighetsreglering och då utan en dom om straffansvar mot en person som inte kunnat rå för sitt handlande. Detta är mycket eftersträvansvärt, bl.a. eftersom det är förenligt med nyss förda resonemang kring en human, moralisk och rättvis reglering. Enligt dessa aspekter skulle med andra ord ett återinförande av tillräknelighetskravet vara positivt.

Å andra sidan har det visats från läkarhåll att det är positivt för behandlingsresultatet om brottslingen fälls till ansvar för sitt handlande. Detta är förstås mycket viktigt att beakta eftersom det är eftersträvansvärt att effektivisera behandlingen av lagöverträdare så att de kommer tillbaka ut i samhället så snart som möjligt. Det har också sagts att gärningsmännen lättare förnekar det förkastliga beteendet om de inte fälls till ansvar, eftersom de då kan skylla på sin otillräknelighet, vilket eventuellt skulle kunna påverka inställningen till att begå nya brott. Det finns dessutom möjligen positiva aspekter, rent moraliskt och psykologiskt, med att behöva ta ansvar för sitt handlande. Respekten för vad som är rätt och orätt ökar förhoppningsvis och så även viljan att göra rätt för sig i framtiden. Dessutom finns det en viktig aspekt ur offrens och de anhörigas perspektiv, eftersom en fällande dom bidrar till upprättelse, i alla fall juridiskt. Med andra ord talar dessa aspekter istället mot ett återinförande av tillräknelighetskravet.

Vilket av dessa argument som bör väga tyngst är mycket svårt att säga och troligen inte heller nödvändigt att ta ställning kring i denna uppsats. Det väsentliga är att konstatera att det finns en tydlig strävan efter att lagöverträdarna ska behandlas och att behandlingen sker så effektivt som möjligt. Dessutom är det mycket viktigt att belysa och poängtera även offrens och de anhörigas perspektiv, som i diskussionerna kring ett återinförande av tillräknelighetskravet inte tycks ha uppmärksammats.

7.5 Slutsatser

Efter att ha studerat och analyserat argumenten från förarbeten och doktrin är det tydligt att det finns många och starka resonemang, såväl för som mot en tillräknelighetsreglering. En del argument som tycks mer avgörande än andra har kunnat plockas ut och därigenom har vissa motstående intressen kunnat identifieras och vägas mot varandra. Vikten av en strafflagstiftning som genomsyras av skuld- och konformitetsprincipen, men som även är moraliskt försvarbar, har visats vara ett mycket starkt och övertygande argument, liksom att lagöverträdarna behandlas.

Sett till hela argumentationen kring den eventuella tillräknelighetsregleringen tycks de många olika argumenten botten i två huvudsakliga intressen som det finns en strävan efter att tillgodose i vår lagstiftning. Det finns å ena sidan en önskan om att ha en strafflagstiftning som behandlar människor som har begått brott, istället för att fokusera på bestraffning. Å andra sidan har det visats att det är av stor vikt att straffsystemet har en preventiv effekt. Med andra ord tycks diskussionerna kring ett återinförande av tillräknelighetsregleringen påminna om den intressekonflikt som fanns inför brottsbalkens införande på 1960-talet, då tillräknelighetskravet avskaffades. Tankar om straff respektive vård stod mot varandra och brottsbalken blev tillslut ett resultat av en kompromiss. Kanske är det inte särskilt förvånande att diskussionerna nu påminner om de som fanns inför brottsbalkens tillkomst. Med ett resultat av en kompromiss följer lätt missnöjda röster som förr eller senare börjar ifrågasätta.

Det kan konstateras att sett till de starkaste argumenten kring ett återinförande av tillräknelighetskravet tycks fördelarna vara något mer övertygande. Dock tyder de många åren med diskussioner på att problematiken är komplex och att viss försiktighet bör iaktas innan ett beslut om en förändring fattas, så att alla de eventuella risker som finns kan undvikas. Dessutom är det självklart önskvärt att vid en lagändring lyckas utforma en reglering som inte kort efter dess ikraftträdande på nytt börjar ifrågasättas, som vid brottsbalkens införande. Som

sagt har tendenser, till argumentationer kring samma typ av frågor som inför brottsbalkens införande, kunnat identifieras i de diskussioner som nu förs kring ett återinförande av tillräknelighetskravet. Det bör vara eftersträvansvärt att undvika att resultatet denna gång får samma karaktär av en kompromiss som vid brottsbalkens ikraftträdande, så att lagstiftningen förhoppningsvis inte på nytt ifrågasätts inom en snar framtid. Det är knappast varken effektivt eller förutsebart att inte lyckas lagstifta på ett sätt som är hållbart även långsiktigt. Samhället förändras och utvecklas ständigt och det krävs därmed givetvis att vissa rättsliga förändringar görs i takt med detta, så att rättssystemet anpassas till samhällets utveckling. En så grundläggande förändring som ett återinförande av tillräknelighetskravet bör dock kunna göras på ett sätt som är hållbart även på lång sikt.

Käll- och litteraturförteckning

KÄLLOR

Otryckta källor

Gästföreläsning med Susanna Radovic, docent i teoretisk filosofi vid Göteborgs universitet, den 6 november 2015. Lunds universitet. *Moraliskt ansvar*.

Straffansvar och straffpåföljder med särskilt fokus på det kriminella våldet. Juristprogrammet vid Lunds Universitet.

Tryckta källor

Offentligt tryck

Ds 1993:15 Efter Lindome.

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

SOU 1956:55 Skyddslag.

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar.

SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd.

SÖ 2008:26 Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och fakultativt protokoll.

Rättsfall

Hovrätten

RH 1991:51

RH 2008:90

LITTERATUR

Asp, Petter; Ulväng, Magnus och Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, 1a upplagan, 2a tryckningen. Uppsala 2011.

Brodin, Helene; Mattsson, Titti: ”Lägst ned på skalan? Hälso- och sjukvårdens bemötande av äldre kvinnor som migrerat till Sverige”. *I: Socialvetenskaplig tidsskrift nr 3-4* 2014.

Dahlman, Christian. *Rätt och rättfärdigande – en tematisk introduktion i allmän rättslära*, 2a upplagan. Lund 2010.

- Frändberg, Åke: "Anm. Av Aleksander Peczenik, Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation". I: *Svensk Juristtidning* 2000.
- Grönwall, Lars; Holgersson, Leif: *Psykiatrin, tvånget och lagen*, 2a upplagan. Stockholm 2001.
- Heckscher, Sten: "Tillräknelighet på nytt?". I: *Flores juris et legum: festskrift till Nils Jareborg* (red. Asp m.fl.). Uppsala 2002.
- Heidenborg, Mari: "Vad bör straffas?". I: *Svensk Juristtidning* 2013.
- Jareborg, Nils: *Allmän kriminalrätt*, 1a upplagan, 2a tryckningen. Uppsala 2002.
- Jareborg, Nils: *Handling och uppsåt: en undersökning rörande doluslärans underlag*. Stockholm 1969.
- Jareborg, Nils: *Straffrättens ansvarslära*. Uppsala 1994.
- Kleineman, Jan: "Rättsdogmatisk metod". I: *Juridisk metodlära*. (red. Korling, Fredric; Zamboni, Mauro). Lund 2013.
- Leijonhufvud, Madeleine: *Etiken i juridiken*, 5e upplagan. Stockholm 2015.
- Leijonhufvud, Madeleine; Wennberg, Suzanne: *Straffansvar*, 8e upplagan. Stockholm 2009.
- Lernestedt, Claes: *Likhet inför lagen. Rättsfilosofiska perspektiv*. Stockholm 2015.
- Lidberg, Lars (red): *Svensk rättspsykiatri – en handbok*. Lund 2000.
- Munthe, Christian: "Tillräkneligheten, etiken och det goda samhället". I: *Tillräknelighet*. (red. Radovic, Susanna; Anckarsäter, Henrik). Lund 2009.
- Peczenik, Aleksander: *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. Stockholm 1995.
- Qvarsell, Roger: *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*. Stockholm 1993.
- Radovic, Susanna: "Om begreppet tillräknelighet". I: *Tillräknelighet*. (red. Radovic, Susanna; Anckarsäter, Henrik). Lund 2009.
- Radovic, Susanna; Anckarsäter, Henrik (red): *Tillräknelighet*. Lund 2009.
- Sandgren, Claes: *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare. Ämne, material, metod och argumentation*, 2a upplagan. Stockholm 2007.
- Svennerlind, Christer: "Tillräknelighet i svensk rätt". I: *Tillräknelighet*. (red. Radovic, Susanna; Anckarsäter, Henrik). Lund 2009.

Wennberg, Suzanne: ”Psykisk störning, brott och ansvar – För och emot Psykansvarskommitténs betänkande”. I: *Svensk Juristtidning* 2002.